από το γένος στο έθνος-κράτος
και από το έθνος-κράτος στην κρίση του

ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΗΤΑΝ Ο ΠΑΛΙΟΣ ΟΡΟΣ, ο οποίος χρησιμοποιείτο σε μια μεγάλη ιστορική περίοδο, για το έθνος. Αυτό που οι δυτικοί εκφράζουν ακόμα και σήμερα με τον όρο nation (γένος). Σε μας, ακριβώς γιατί υπήρξε η αντίθεση και η διαφορά ανάμεσα σε ένα πολύ μικρότερο έθνος-κράτος και έναν ευρύτερο ελληνισμό, εμφανίστηκε, τουλάχιστον από το 1828 έως το 1922, ένας διαφορισμός μεταξύ έθνους και γένους. Δηλαδή, είχαμε ένα γένος ευρύτερο και ένα έθνος-κράτος πολύ μικρότερο, ιδιαίτερα την πρώτη περίοδο που η Ελλάδα, ως κράτος, περιλάμβανε μόνο την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και ορισμένα από τα νησιά του Αιγαίου.

ΑΥΤΗ Η ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΓΕΝΟΥΣ, σε ό,τι αφορά το μεγαλύτερο μέρος του ελληνισμού, παίρνει τέλος το 1922. Έμειναν βέβαια ακόμα μερικά υπολείμματα, δηλαδή η Κύπρος, η Β. Ήπειρος, κάποια τμήματα στην Πόλη, στη Μικρά Ασία, την Αίγυπτο, τη Ν. Ρωσία, τα οποία διατηρήθηκαν για καιρό. Όμως πλέον, από ένα γένος ευρύτερο που κατοικούσε πάντα και στις δύο όχθες του Αιγαίου, έχει απομείνει ένα ελληνικό κράτος και το οιονεί κράτος της Κύπρου. Το Αιγαίο μεταβλήθηκε από επίκεντρο του ελληνισμού σε σύνορό του.

Η ΑΛΛΑΓΗ αυτή η οποία προσλαμβάνει δραματικές διαστάσεις το 1922 έχει ανυπολόγιστη ιστορική σημασία καθώς βάζει τέλος σε μια διαδρομή 3.000-4.000 χρόνων κατά την οποία οι Έλληνες εγκαταστημένοι και στις δύο πλευρές του Αιγαίου διέθεταν πάντοτε και τους δύο πόλους αναφοράς.

ΑΠΟ ΤΟ '22 ΚΑΙ ΜΕΤΑ έχουμε, εκόντες ή άκοντες, ένα λίγο-πολύ σύγχρονο έθνος-κράτος. Και αυτό έγινε με ακρωτηριασμό, δηλαδή με βία. Πρόκειται για κάτι που ισχύει για όλα τα Βαλκάνια εν μέρει, καθώς από την εποχή των Βαλκανικών πολέμων κομματιάζονται οι παλιές εθνότητες, έθνη και λαοί και στριμώχνονται σε όρια έθνους-κράτους. Αυτή η διαδικασία συνεχίζεται μέχρι σήμερα, ενώ φέτος ετοιμάζεται να αναδυθεί, έστω και πρόσκαιρα, στο προσκήνιο ένα νέο έθνος-κράτος: το Κόσοβο. Είναι μια προκρούστεια διαδικασία για τον χώρο μας, κατά την οποία η έννοια του έθνους-κράτους, εισαγόμενη από τη Δύση, διαλύει ένα ευρύτερο μόρφωμα όπου, μέσα από μια ιστορική διαδρομή μερικών χιλιάδων χρόνων (από τους ελληνιστικούς χρόνους μέχρι πρόσφατα) ανάμεικτοι πληθυσμοί συγκροτούσαν ευρύτερες ενότητες, που διέφεραν από το παραδοσιακό έθνος-κράτος της Δύσης.

ΕΠΟΜΕΝΩΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ, και ιδιαίτερα από το 1922 και μετά –τουλάχιστον μέχρι το 1981/1989–, ζήσαμε πλέον σε συνθήκες έθνους-κράτους. Αυτή υπήρξε μια νέα ιστορική περίοδος, παρ' ότι σπανίως επιμένουμε στη σημασία της. Συνήθως, όταν αναφερόμαστε στο ελληνικό κράτος, ξεκινάμε από το 1821, ξεχνώντας ότι στην περίοδο 1821-1922 συνεχίζονται οι εθνικο-απελευθερωτικοί αγώνες σε όλο τον υπόλοιπο ελληνισμό: Κρήτη, Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία κ.λπ. Στην πραγματικότητα λοιπόν, το νέο ελληνικό έθνος-κράτος εκκινά το '22, διότι τότε παύουν οριστικά οι καθοριστικοί δεσμοί με τον

ευρύτερο ελληνισμό, ο οποίος πλέον εκλείπει, ή καθίσταται δευτερεύουσας σημασίας από την άποψη του μεγέθους, έναντι του ελλαδικού κράτους.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΓΕΩΡΓΑΣ, ΑΥΓΟΤΕΜΠΕΡΑ ΣΕ ΞΥΛΟ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1700 ΕΩΣ ΤΟ 1922 χαρακτηρίζεται από τους ιστορικούς ως η περίοδος της Νεοελληνικής Αναγέννησης (με σταθμό το 1821) καθώς, από το 1700, τη συνθήκη του Κάρλοβιτς και μετά, ο ελληνισμός, ο οποίος βρισκόταν σε μια κάθετη πτώση για πέντε αιώνες από το 1204, εισέρχεται σε μια διαδικασία αναγέννησης που συνεχίζεται έως το 1922. Μέχρι τότε επιχειρεί να ενσωματώσει, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, είτε πολιτισμικά, είτε οικονομικά, είτε μέσα από την επέκταση του ελλαδικού κράτους, έναν ευρύτερο γεωγραφικό χώρο στον οποίο ζούσε και δραστηριοποιούνταν από την αρχαιότητα. Αυτό το εγχείρημα αποτυγχάνει, και με την διεύρυνση της διαδικασίας εθνογένεσης των σύγχρονων εθνών-κρατών στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία, απέμεινε ένα κομμάτι και μόνο, που συγκροτεί τον ελλαδικό χώρο.

Εισήλθαμε λοιπόν σε μια νέα περίοδο της ελληνικής ιστορίας που περιλαμβάνει δύο φάσεις, τελικά αρκετά σύντομες, τη **συγκρότηση** ενός νεοελληνικού έθνους-κράτους, από το 1922 έως το 1981-89, και τη δεύτερη, με έναρξη το 1981 ή ίσως το 1989. Σε αυτή, που εξακολουθούμε να διανύουμε, οι δυνάμεις της **αποσύνθεσης** του έθνους-κράτους σε μια εποχή ένταξης σε υπερεθνικούς οργανισμούς, προς στιγμήν –ελπίζουμε– κυριάρχησαν πάνω σε εκείνες που υποστηρίζουν, όπως και το *Άρδην*, πως «για να **ξεπεράσουμε** το έθνος-κράτος μας πρέπει να το υπερασπίσουμε».

Στην Ελλάδα υπήρξαν δυο γενιές μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή που δοκίμασαν να κατανοήσουν τη νέα πραγματικότητα και, ει δυνατόν, να συνεχίσουν στις νέες συνθήκες, συρρίκνωσης του γένους στο έθνος-κράτος, την ελληνική αναγέννηση.

Η **γενιά του '30** δοκίμασε, τουλάχιστον στον χώρο του πολιτισμού και της τέχνης, να γεφυρώσει το σύγχρονο και το διεθνές με το παραδοσιακό και εγχώριο, δηλαδή να ξαναπιάσει την Αναγέννηση μιας εγχώριας νεωτερικότητας, η οποία είχε διακοπεί. Δεν είναι τυχαίο το εγχείρημα του Τσαρούχη ή του Σεφέρη που ξαναγύρισαν στον Θεόφιλο και τον Μακρυγιάννη, δηλαδή στη γηγενή λαϊκή παράδοση. Σιγά-σιγά, μέσω αυτών, αναβαθμίστηκε η Βυζαντινή ζωγραφική και όλα τα στοιχεία που μέχρι τότε θεωρούνταν παρακατιανά στη νεώτερη ελληνική τέχνη.

Όμως, αυτή η προσπάθεια, αγκάλιασε και άλλους τομείς και είχε αρχίζει να ωριμάζει, ανακόπηκε βίαια. Η **γενιά του '40**, που θα ήταν ο συνεχιστής του εγχειρήματος, χάθηκε μ' έναν ακόμα εμφύλιο. Διακρίνουμε πολύ καθαρά τις δυνατότητες που υπήρχαν σ' αυτή τη γενιά από το γεγονός ότι πολύ σημαντικές φυσιογνωμίες στο επίπεδο των γραμμάτων, κυρίως, χάθηκαν στη δίνη των πολέμων και των εμφυλίων, ενώ από όσους επέζησαν πολλοί μετανάστευσαν στην Ευρώπη. Ουσιαστικά, επειδή ήταν σχεδόν αδύνατο να ζήσουν και να δραστηριοποιηθούν στην Ελλάδα από το '40 έως το '60, εξορίστηκαν και έπαψαν να λειτουργούν σαν μια εσωτερική μαγιά στην ελληνική κοινωνία. Κάποιοι μάλιστα απ' αυτούς θεώρησαν ότι είχαν πάψει να είναι και Νεοέλληνες.

Η επόμενη γενιά που για πρώτη φορά μετά τον πόλεμο δοκιμάζει να ξαναβάλει τη συζήτηση στην αφετηρία της είναι αυτή του '60. Στη δεκαετία του '60, μια εποχή όπου και παγκόσμιως παρατηρούνται εξελίξεις στην πολιτική και πνευματική κατάσταση –το κίνημα του '68, Κούβα, Βιετνάμ– εμφανίζεται μια ολόκληρη γενιά με εκπροσώπους σε όλα τα πεδία. Μια γενιά που επιχειρεί να ξαναπιάσει το χαμένο νήμα της συζήτησης για τη σχέση **μοντερνικότητας και παράδοσης**, ανατρέχοντας όλο και πιο βαθιά στη σύγχρονη παράδοσή μας, στις βυζαντινές της ρίζες. Αν η γενιά του '30 ανέτρεξε στην τουρκοκρατία και την επανάσταση του '21, η γενιά του '60 θα πάει πιο πέρα, από τον Γρηγόριο τον Παλαμά μέχρι τον Ερωτόκριτο, για να ξαναβρεί το χαμένο νήμα.

Από το '22 μέχρι το '40 και πάλι από το '50 έως το '74, η Ελλάδα έχει την αυταπάτη ίσως ότι μπορεί να οικοδομήσει μια κοινωνία με επίκεντρο τις εσωτερικές αντιθέσεις. Αυτό συμβαίνει γιατί τα εξωτερικά ζητήματα της περιοχής έχουν υποχωρήσει. Η Τουρκία δεν έχει ακόμα μεγάλες δυνάμεις καθώς μόλις έχει αρχίσει τη συγκρότηση ενός εθνικού κράτους, ενώ ο ψυχρός πόλεμος έχει παγιώσει τα σύνορα στην περιοχή και έχει επιβάλει μια ισορροπία στα Βαλκάνια. Διανύουμε λοιπόν ένα μεσοβασίλειο, ιδιαίτερα από το 1945 έως το 1974 όπου ως κύρια ζητήματα εμφανίζονται οι εσωτερικές αντιπαραθέσεις.

Από το 1974 και μετά, με την Κύπρο, περνάμε σε μια περίοδο τριάντα χρόνων κρίσης που αφορά κατ' εξοχήν τον τρόπο ένταξής μας στη διεθνή κοινότητα. Αυτό που δεν είχαμε αναγνωρίσει ήταν πως η απώλεια της Βόρειας Κύπρου και η ήττα της Ελλάδας στην Κύπρο σηματοδοτούσε μια νέα περίοδο που η Ελλάδα, αντί να γίνεται ισχυρή, όπως ακούγαμε τα τελευταία χρόνια, μεταβαλλόταν και πάλι σε μια δύναμη **μειωμένης κυριαρχίας**, όχι πλέον και μόνον έναντι των μεγάλων δυνάμεων της Δύσης, πράγμα το οποίο εξ άλλου ίσχυε σε όλη την ιστορική διαδρομή του ελληνικού κράτους, αλλά έναντι του τουρκικού κράτους. Το τουρκικό κράτος μεταβάλλεται σταδιακώς στον επικυρίαρχο της περιοχής, τη μεγάλη περιφερειακή δύναμη, σε συμμαχία με τους Αμερικανούς.

Το αφιέρωμα περιλαμβάνει αποσπάσματα των **Ευαγ. Παπανούτσου**, **Νίκου Σβορώνου** *και* **Κ. Μοσκώφ**. *Από μια σειρά συζητήσεων που οργανώθηκαν στα γραφεία του Άρδην παραθέτουμε τις δύο τελευταίες εισηγήσεις*[1], *εκείνες που αφορούν τη συγκρότηση του σύγχρονου ελληνισμού, καθώς και δύο κείμενα που σχετίζονται ευρύτερα με το υπό πραγμάτευση ζήτημα, των* **Γιώργου Καρπελιά** *και* **Μανώλη Εγγλέζου**.

1. Την ηχοληψία των συζητήσεων έκανε ο **Άκης Ασπρογέρακας** για λογαριασμό του ατελιέ «Ασπάλαξ».

⁂

η εξέλιξη του νέου ελληνισμού*

του Νίκου Σβορώνου

Η ΝΕΑ ΤΟΥΤΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ αρχίζει να διαγράφεται καθαρά από το τέλος του 11ου και τις αρχές του 12ου αιώνα, για να διαρκέσει περνώντας από διάφορα στάδια ως τις αρχές του 19ου αιώνα.

Η αριστοκρατία των μεγάλων γαιοκτημόνων, στο τέλος του 11ου αιώνα, έχει κερδίσει την οριστική της μάχη, και με τις αποκεντρωτικές της τάσεις απειλεί την ενότητα του κράτους. Οι εξωτερικοί εχθροί στα Βαλκάνια, στην Ανατολή και στη Δύση, επιτίθενται από παντού. Η σύγκρουση με το δυτικό κόσμο, σύγκρουση οικονομική, πολιτική και ιδεολογική, οξύνεται και γίνεται οριστική με το σχίσμα του 1054. Η οικονομική διείσδυση των ιταλικών πόλεων στην Ανατολή παίρνει όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις. Τέλος, η στρατιωτική σύγκρουση των δύο κόσμων θα καταλήξει στη διάλυση της Αυτοκρατορίας στα 1204. Στην ίδια αυτή περίοδο, ανάμεσα στα 1040 περίπου και 1200, οι διάφοροι μη ελληνικοί λαοί που έμεναν ως τα τώρα υποταγμένοι στην Αυτοκρατορία, Αρμένιοι, Ίβηρες στην Ανατολή, Σέρβοι και Βούλγαροι στα Βαλκάνια, αρχίζουν να αποχωρίζονται ο ένας μετά τον άλλον και να ιδρύουν ανεξάρτητους πολιτικούς σχηματισμούς με πυρήνες εθνικούς, που τείνουν διαρκώς να εξελιχθούν σε πραγματικά εθνικά κράτη. Το κύριο συστατικό στοιχείο της Αυτοκρατορίας μένει ο ελληνισμός που, απομονωμένος και περικυκλωμένος από εχθρικούς πλέον λαούς-εθνότητες, αρχίζει να αποκτά βαθύτερη συνείδηση του εαυτού του σαν ιδιαίτερη πολιτική και πολιτισμική οντότητα.

Η **ελληνική ιδέα** προβάλλεται ολοένα και εντονότερα από τους λογίους. Η ελληνική παιδεία, που είχε αρχίσει να αποκαθίσταται από πριν, παρουσιάζεται τώρα στους σημαντικότερους συγγραφείς σαν προγονική κληρονομιά, για την οποία είναι υπερήφανοι. Το όνομα «Έλλην» αρχίζει να ξαναπαίρνει το διπλό του, πολιτισμικό και εθνολογικό, περιεχόμενο. «Έλλην» είναι όποιος μετέχει ελληνικής παιδείας και έχει ελληνική καταγωγή. Την αντίθεση «Έλλην-χριστιανός» την αντικαθιστά, για άλλη μια φορά, η αντίθεση «Έλλην-βάρβαρος».

Η Άννα Κομνηνή, που σεμνύνεται για την ελληνική της παιδεία, μιλώντας για τη Σχολή της Κωνσταντινούπολης, γράφει:

«Και έστιν ιδείν και Λατίνον ενταύθα παιδοτριβούμενον και Σκύθην ελληνίζοντα και Ρωμαίον τα των Ελλήνων συγγράμματα μεταχειριζόμενον και τον αγράμματον Έλληνα ορθώς ελληνίζοντα».

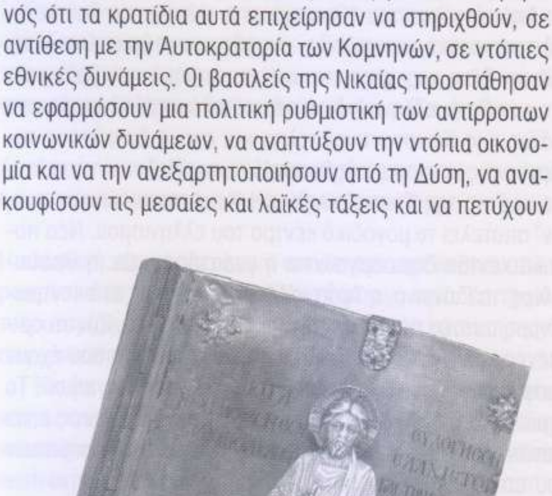
Για τον Νικήτα Χωνιάτη οι «Ρωμαίοι» υπήκοοι της Αυτοκρατορίας είναι Έλληνες· έτσι, σταματώντας την *Ιστορία* του με την άλωση της Πόλης από τους σταυροφόρους, που τους θεωρεί βαρβάρους, δηλώνει ότι αρνείται να συνεχίσει το έργο του, γιατί:

«Πώς αν είην εγώ το βέλτιστον χρήμα, την ιστορίαν, το κάλλιστον εύρημα των Ελλήνων, βαρβαρικαίς καθ' Ελλήνων πράξεσι χαριζόμενος».

Άλλωστε, η επαφή με την ελληνική παιδεία γίνεται τώρα ουσιαστικότερη. Οι διανοητές του Βυζαντίου προσπαθούνε, πέρα από την απλή μίμηση της ελληνικής έκφρασης, να αφομοιώσουν την ελληνική σκέψη. Τέτοια ήταν ή προσπάθεια του Ψελλού, του Ιταλού και των μαθητών τους, που αρχίζουν, έστω και δειλά, να αντιμετωπίζουν την εξέταση των μεταφυσικών προβλημάτων, με βάση τον ανθρώπινο λόγο. Την ίδια περίοδο έχουμε επίσης τις πρώτες ενδείξεις κάποιας γεφύρωσης του χάσματος ανάμεσα στον επίσημο και στο λαϊκό πολιτισμό. Ο Ψελλός ασχολείται με τις παροιμίες· για πρώτη φορά η λαϊκή γλώσσα αρχίζει να χρησιμοποιείται σε μεγαλύτερη έκταση από τους λογίους με εκπρεπή παραδείγματα τα στιχουργήματα του Πτωχοπροδρόμου και, ίσως, την παλαιότερη σύνθεση της Ακριτηίδας.

Οι **ιδεολογικές** αυτές κατευθύνσεις θα ξεκαθαριστούν περισσότερο στους αιώνες που ακολουθούν, με την ανάπτυξη ενός ισχυρού πατριωτικού αισθήματος στους πολύπλευρους αγώνες του ελληνισμού, που για πρώτη φορά θα πάρει εθνικό ελληνικό περιεχόμενο. Γιατί ο ελληνισμός δεν παλεύει μόνο εναντίον ξένων προς την Αυτοκρατορία στοιχείων, των Φράγκων και των Τούρκων, αλλά και εναντίον λαών, όπως οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι, που είχαν θεωρηθεί επί αιώνες σαν αναπόσπαστα τμήματα της Αυτοκρατορίας.

Τα διάφορα ελληνικά πολιτικά συγκροτήματα που δημιουργήθηκαν ύστερ' από την διάλυση της Αυτοκρατορίας, το βασίλειο της Νικαίας, το δεσποτάτο της Ηπείρου, αργότερα το δεσποτάτο του Μορέως, παίρνουν όλο και σαφέστερα εθνικό χαρακτήρα, όπως φαίνεται απ' την εσωτερική τους δομή. Ιδιαίτερης σημασίας φαίνεται το γεγονός ότι τα κρατίδια αυτά επιχείρησαν να στηριχθούν, σε αντίθεση με την Αυτοκρατορία των Κομνηνών, σε ντόπιες εθνικές δυνάμεις. Οι βασιλείς της Νικαίας προσπάθησαν να εφαρμόσουν μια πολιτική ρυθμιστική των αντίρροπων κοινωνικών δυνάμεων, να αναπτύξουν την ντόπια οικονομία και να την ανεξαρτητοποιήσουν από τη Δύση, να ανακουφίσουν τις μεσαίες και λαϊκές τάξεις και να πετύχουν

Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ (ΒΥΖΑΝΤΙΟ 10-11 ΑΙ.). ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΥ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ 12 ΑΙ.). ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΟΞΦΟΡΔΗΣ.

* Απόσπασμα από το βιβλίο του Νίκου Σβορώνου, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1982, σελ. 154-161.

έτσι στο κράτος αυτό μια πραγματική εθνική συνοχή. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι το κράτος αυτό πρώτο ονομάστηκε από τους σύγχρονους «Ελληνίς επικράτεια», «ελληνικόν», «Ελλάς», «ελληνίς γη» και ότι οι κάτοικοί του, με επικεφαλής τους ίδιους τους αυτοκράτορες, έχουν τη συνείδηση ότι ανήκουν στο «γένος των Ελλήνων».

Η πρόσκαιρη ανασύσταση της Αυτοκρατορίας με την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης δε διέκοψε τη διαδικασία της εθνικής συνειδητοποίησης. Η προσπάθεια του Μιχαήλ Παλαιολόγου να ξαναδώσει στο κράτος του τον παλιό του οικουμενικό χαρακτήρα, χωρίς πλέον ανταπόκριση με την πραγματικότητα, αποτυχαίνει τελικά.

Εσωτερικά, η μεγάλη αριστοκρατία της γης έχει κατορθώσει να οικειοποιηθεί, με την επέκταση του συστήματος των προνοιών-οικονομιών που γίνονται κληρονομικές, το μεγαλύτερο μέρος της γης και των δημοσίων εσόδων. Επιπλέον, η αριστοκρατία αυτή, συνδυάζοντας την ανάληψη των ανωτάτων διοικητικών θέσεων σε διάφορες επαρχίες με την απόκτηση και κυριότητα ή κατά πρόνοια-οικονομία προνομιακών γαιών στις ίδιες αυτές επαρχίες, ανεξαρτητοποιείται όλο και περισσότερο από την κεντρική εξουσία. Είναι η πρώτη φορά που συγκεντρώνονται σε μεγάλη έκταση στο ίδιο πρόσωπο και στην ίδια περιοχή δικαιοδοσίες δημοσίου δικαίου και δικαιώματα έγγειας ιδιοκτησίας ιδιωτικού δικαίου.

Η αποκεντρωτική αυτή κίνηση διευκολύνεται από τις ξένες κατακτήσεις που απομονώνουν ολόκληρα τμήματα του κράτους και επιβάλλουν ένα είδος συλλογικής αυτοκρατορικής διοίκησης, που στην πραγματικότητα ισοδυναμεί με πλήρη πολιτική διάσπαση και με την εκμηδένιση της κεντρικής εξουσίας.

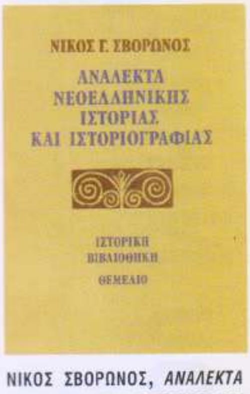
Η εσωτερική διάλυση δεν επιτρέπει στο κράτος των Παλαιολόγων ν' αντιμετωπίσει τις αλλεπάλληλες επιθέσεις των βαλκανικών λαών και των Τούρκων.

Από το τέλος του 13ου αιώνα ο ελληνισμός βρίσκεται πολιτικά κατακερματισμένος· ένα μέρος του βρίσκεται κάτω από την ξένη κυριαρχία, το υπόλοιπο τμήμα που βρίσκεται κάτω από την ελληνική διοίκηση κατανέμεται ανάμεσα στο κράτος της Κωνσταντινούπολης και στους διαφόρους τοπάρχες της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Πελοποννήσου και στο κράτος της Τραπεζούντος. Η Κωνσταντινούπολη παύει ν' αποτελεί το μοναδικό κέντρο του ελληνισμού. Νέα πολιτικά κέντρα δημιουργούνται ή αναπτύσσονται: η Θεσσαλονίκη, τα Γιάννινα, η Άρτα, ο Μυστράς. Στους αποκεντρωμένους αυτούς πολιτικούς σχηματισμούς εμφανίζονται ορισμένες κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις που έχουν αποφασιστική σημασία για την εξέλιξη του ελληνισμού. Το σημαντικότερο, ίσως, από την άποψη τούτη γεγονός είναι η ανάπτυξη μιας μέσης τάξης εμπόρων και επιχειρηματιών που επωφελείται από την οικονομική δραστηριότητα των Ιταλών εμπόρων στα Βαλκάνια και στην Ανατολή. Βέβαια, το μεγάλο εξωτερικό εμπόριο βρίσκεται στα χέρια των ξένων, οι ντόπιοι όμως συμμετέχουν κατά ένα ποσοστό στην οικονομική αυτή κίνηση κρατώντας στα χέρια τους τις εσωτερικές αγορές και συνεργάζονται σαν ενδιάμεσοι με τους ξένους, με τους οποίους συγχρόνως βρίσκονται σε συνεχή ανταγωνισμό. Στην οικονομική αυτή δραστηριότητα μετέχει, άλλωστε, κι ένα μέρος της αριστοκρατίας της γης, είτε γιατί έχει στα χέρια της την ντόπια παραγωγή είτε γιατί συμμετέχει έμμεσα στις επιχειρήσεις των ξένων. Δημιουργείται έτσι μια ανάμεικτη κοινωνική τάξη πλουσίων πολιτών που έρχεται σε αμεσότερη επαφή με τις πιο αναπτυγμένες μορφές της οικονομίας των ιταλικών πόλεων, επηρεάζεται επίσης από τις πολιτικές τους ιδέες κι αρχίζει να προβάλλει, για πρώτη φορά με τέτοια ένταση, αξιώσεις συμμετοχής στην πολιτική ζωή και, εν μέρει, πετυχαίνει το σκοπό της. Αυτό το νόημα έχουν τα οικονομικά και διοικητικά προνόμια που επιτυχαίνουν τα κοινά της Θεσσαλονίκης και των Ιωαννίνων ή οι πολίτες της Μονεμβασίας. Σε μερικά μάλιστα αστικά κέντρα, όπως η Θεσσαλονίκη, η Αδριανούπολη κι άλλες πόλεις της Θράκης, η μέση αυτή τάξη, με την υποστήριξη των βιοτεχνών και των λαϊκότερων κοινωνικών στοιχείων, εμφανίζει τέτοια πολιτική οργάνωση, ώστε μπορεί ν' αμφισβητεί με πραγματικές εξεγέρσεις την εξουσία από την αριστοκρατία της γης, σε περιόδους πολιτικών κρίσεων, όπως κατά την περίοδο των δυναστικών ερίδων ανάμεσα στον Ανδρόνικο Β' και στον Ανδρόνικο Γ', ανάμεσα στον Ιωάννη Καντακουζηνό και στον Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο.

Η ανάμεικτη αυτή τάξη, που βρίσκεται σε οικονομικό συναγωνισμό με τους ξένους, σε αντίθεση με την παραδοσιακή προνομιούχα αριστοκρατία της γης, γίνεται, μαζί με τα λαϊκότερα κοινωνικά στρώματα, το κύριο κοινωνικό βάθρο για την ανάπτυξη της εθνικής ιδέας.

Η πολιτική στάση των στρωμάτων αυτών είναι ενδεικτική: οι επαναστάτες της Θεσσαλονίκης και των θρακικών πόλεων υποστηρίζουν το νόμιμο αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο εναντίον του Ιωάννη Καντακουζηνού, αντιπροσώπου της μεγάλης αριστοκρατίας. Οι ίδιοι θ' αντισταθούν στους Σέρβους που απειλούν τη Θεσσαλονίκη. Οι ίδιες αυτές μεσαίες και λαϊκές τάξεις των πόλεων θ' αντισταθούνε στην Ήπειρο στις χωριστικές τάσεις των ηπειρωτών τοπαρχών και θα επιβάλουν την προσχώρηση των ηπειρωτικών πόλεων στη νόμιμη εξουσία της Κωνσταντινούπολης. Η λαϊκή αντίδραση στην Πελοπόννησο ανάγκασε το δεσπότη Θεόδωρο να ματαιώσει το σχέδιό του της παραχώρησης της Πελοποννήσου στο Τάγμα των Ιπποτών της Ρόδου. Από την ελληνική τούτη γωνιά άλλωστε επιχειρείται, στα πρόθυρα της οριστικής πτώσης της Αυτοκρατορίας, η σπουδαιότερη προσπάθεια, με τους αγώνες του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, της απελευθέρωσης και της συγκέντρωσης του ελληνισμού σε ένα ενιαίο εθνικό κράτος, του οποίου ο Γεμιστός θα διατυπώσει την πρώτη θεωρία.

Σε τέτοιες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες προσπαθεί να προσαρμοστεί, πάντα όπως συνήθως με κάποια απόσταση, η ελληνική ιδεολογία. Η αναφορά των διανοουμένων της εποχής στην αρχαία Ελλάδα, η μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και η ουσιαστικότερη επαφή μαζί του γενικεύεται και οδηγεί σε τολμηρές για την εποχή πνευματικές συνθέσεις. Η ελληνική ιδέα κατακτά συνεχώς έδαφος, ακόμη και στους συντηρητικούς κύκλους, και καταλήγει να γίνει κοινό στοιχείο στη συνείδηση των αντιπάλων πολιτικών και πνευματικών ομάδων της εποχής: στους οπαδούς της ησυχίας, υπέρμαχους της ορθόδοξης παράδοσης, ή στους ανανεωτές με τις ορθολογιστικές τάσεις, στους ενωτικούς, που θεωρούν την ένωση με τη Δυτική Εκκλησία σαν το μόνο μέσο σωτηρίας του ελληνισμού από την τουρκική απειλή ή τους ανθενωτικούς, που ταύτιζαν την κυνική ιδέα με την ορθοδοξία.

ΝΙΚΟΣ ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ*, ΣΕΙΡΑ: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ, ΑΘΗΝΑ **1982**.

Ο λαός των περιοχών που αποτελούν τη βυζαντινή επικράτεια είναι στη συνείδηση της εποχής ο ελληνικός λαός, που η πολιτισμική και φυλετική του συνέχεια δεν τίθεται σε αμφισβήτηση.

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ονομάζεται τώρα από πολλούς Ελλάς. Οι μαρτυρίες αφθονούν και προέρχονται από παντού, πράγμα που δείχνει ότι η αντίληψη αυτή είναι τώρα γενική και δεν αντίκειται πλέον στη χριστιανική ιδεολογία. Είναι πασίγνωστη η αποστροφή του Γεμιστού προς τον Μανουήλ Παλαιολόγο:

«Εσμέν γαρ νυν, ών ηγείσθε τε και βασιλεύετε, Έλληνες το γένος, ως ή τε φωνή και η πάτριος παιδεία μαρτυρεί»,

ηταύτιση του Βυζαντίου με την αρχαία Ελλάδα που επιχειρεί ο Ιωάννης Αργυρόπουλος, ή ο χαρακτηρισμός της Κωνσταντινούπολης από τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο σαν «καταφύγιο» των χριστιανών, «ελπίδα και χαρά πάντων των Ελλήνων», ή ακόμα η έκφραση του Μάρκου του Ευγενικού «κορυφή μεν γαρ της καθ' ημάς οικουμένης η Ελλάς, οφθαλμός δε η του Πέλοπος».

Στις μαρτυρίες αυτές μπορούν να προστεθούν άλλες παλαιότερες. Ο Θεόδωρος Μετοχίτης γράφει για τους συμπατριώτες του: «Εκείνων τοίνυν γένος μεν το αρχήθεν ήσαν και πατέρες Έλληνες».

Ο Καβάσιλας χρησιμοποιεί στους λόγους του εκφράσεις όπως «το κοινόν του γένους των Ελλήνων», το «κοινόν τούτο πάσης Ελλάδος», ή ακόμη «πάνυ γαρ αν καλώς την Ελλάδα πράξαι του Χριστού παρελθόντος»· και τέτοια παραδείγματα μπορούν να πολλαπλασιαστούν.

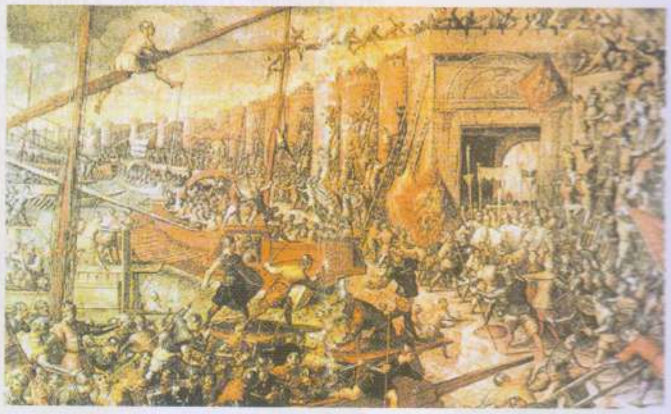
Ολόκληρη η πνευματική κίνηση και καλλιτεχνική παραγωγή του Βυζαντίου στην τελευταία περίοδο της ιστορίας του φανερώνει την ανασύνδεση των συγχρόνων με την ελληνική παράδοση. Ο ελληνικός χαρακτήρας εμφανίζεται καθαρότερα στην τέχνη που, πλουτισμένη με ζωντανά λαϊκά στοιχεία, δημιουργεί μορφές ελεύθερες που θυμίζουν ελληνικά και ελληνιστικά πρότυπα. Η λαϊκή γλώσσα αρχίζει να υψώνεται σε λογοτεχνική γλώσσα, να χρησιμοποιείται σε ευρύτερη κλίμακα από τους λογίους, με αξιόλογα επιτεύγματα που δεν απευθύνονται μόνο στα λαϊκά στρώματα αλλά και στους αυλικούς κύκλους.

Αν η πολιτική, πολιτισμική και εθνολογική πραγματικότητα επιτρέπει ή επιβάλλει στον ιστορικό να χαρακτηρίσει τους ελληνικούς πολιτικούς σχηματισμούς του 14ου και του 15ου αιώνα σαν τους πρώτους πυρήνες ελληνικού εθνικού κράτους· αν είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι το στοιχείο που επικρατεί πλέον στη συνείδηση της εποχής είναι η ελληνικότητα των περιοχών που αποτελούν το σύνολο της βυζαντινής επικράτειας· αν στην πραγματικότητα ο ελληνικός λαός συμπεριφέρεται πλέον σαν έθνος, η εθνική ιδεολογία είχε ακόμη να διανύσει ένα μακρύ δρόμο ώσπου να φτάσει σε μια επαρκή καθαρότητα.

Η ρωμαϊκή ιδέα, βέβαια, υποχωρεί. Ο άγνωστος στιχοπλόκος του *Χρονικού του Μορέως* ξέρει ότι οι σύγχρονοί του Βυζαντινοί «Έλληνες είχαν το όνομα» και ότι «από τη Ρώμη επήρασι το όνομα των Ρωμαίων». Μερικοί από τους σύγχρονους θα πάψουν να δίνουν το όνομα «Ρωμαίος» στους Βυζαντινούς και θα το χρησιμοποιούν κυρίως για τους δυτικούς καθολικούς. Σε άλλους το όνομα «Ρωμαίος» κρατάει ακόμη το πολιτικό, αν όχι το εθνολογικό του, περιεχόμενο. Ο δισταγμός του Καντακουζηνού στη χρήση των όρων είναι χαρακτηριστικός. Άλλοτε με τον όρο «Έλληνες» εννοεί τους κατοίκους των έξω από την Αυτοκρατορία ελληνικών κρατιδίων άλλοτε, μιλώντας στους στρατιώτες του, τους αποκαλεί «απογόνους των πάλαι Ρωμαίων», άλλοτε, τέλος, τους προσφωνεί «άνδρες Ρωμαίοι, μάλλον δε και Έλληνες και βάρβαροι πάντες».

Ακόμη, όσοι δεν μπορούν εύκολα να εγκαταλείψουν την έννοια της ρωμαϊκότητας, αισθάνονται την ανάγκη να καταλήξουν σ' ένα συμβιβασμό. Γι' αυτούς οι Βυζαντινοί είναι απόγονοι των Ρωμαίων και των Ελλήνων, ανάμειξη των δύο επίσημων γενών της αρχαιότητας, απ' όπου προέρχεται το γένος των «Ρωμαιοελλήνων».

Σαν απάντηση στις θεωρίες αυτές έρχεται το ιστορικό διάγραμμα στον πρόλογο της Ιστορίας του Χαλκοκονδύλη, όπου πρώτος, ίσως, αυτός εκφράζει με ενάργεια την ιδέα της αδιάκοπης συνέχειας του ελληνισμού και τονίζει το ιστορικό και πολιτικό συνάμα λάθος του λαού αυτού και των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου που, περιφρονώντας την ελληνική τους υπόσταση, προτίμησαν τον τίτλο των Ρωμαίων:

Η ΠΡΩΤΗ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ. ΟΙ ΒΕΝΕΤΟΙ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΑΝ ΤΑ ΚΑΤΑΡΤΙΑ ΤΩΝ ΠΛΟΙΩΝ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΝΑ ΑΝΕΒΟΥΝ ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ. ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΩΝ ΤΟΥ Ε. HALLAM.

«Έλληνας τε το από τούδε Ρωμαίοις αυτού επιμιγνύντας, γλώτταν μεν και ήθη δια τω πολλω πλείονας Ρωμαίων Έλληνας αυτού επικρατείν, δια τέλους φυλάξαι, τούνομα μέντοι, μηκέτι κατά το πάτριον καλουμένου, αλλάξασθαι, και τους γε βασιλείς Βυζαντίου, επί το σφας αυτούς, Ρωμαίων βασιλείς τε και αυτοκράτορες σεμνύνεσθαι αποκαλείν, Ελλήνων δε βασιλείς ουκέτι ουδαμή αξιούν».

Αυτά για ν' αποδείξει «ως δη ουκ ορθώς τα γε εις βασιλείαν και εις τούνομα αυτών προσηγόρευτο τούτοις».

Η ελληνική εθνική ιδεολογία απομακρύνεται βέβαια από τη ρωμαϊκή ιδέα, κρατά όμως ακόμα ζωντανή την ιδέα της Αυτοκρατορίας, που στα χρόνια της τουρκικής κατάκτησης θα συγχωνευθεί με την ιδέα της ορθοδοξίας.

Και θα χρειαστούν μερικοί ακόμα αιώνες, νέες οικονομικές, κοινωνικές, και πολιτικές ανακατατάξεις, νέοι αγώνες, κοινωνικοί και εθνικοί, που θα προκαλέσουν τις διεργασίες εκείνες που θα διαφοροποιήσουν την εθνική ιδέα από το αυτοκρατορικό ή θρησκευτικό ιδεολογικό περίγυρο, θα την εντάξουν στην αρχή των εθνικοτήτων που διατρέχει την Ευρώπη ολόκληρη το 18ο και το 19ο αιώνα και θα της δώσουν την ιστορική καινούρια της έκφραση και καθαρότητα.

Βρισκόμαστε, βέβαια, εδώ μπροστά στο κεντρικό πρόβλημα μιας νέας μεγάλης περιόδου της ελληνικής ιστορίας, που ξεπερνά τα σύνορα της σημερινής ομιλίας.

⁂

1922, το τέλος του γένους και η ανάδυση του έθνους

1.

ΠΟΛΛΟΙ ΘΑ ΕΧΟΥΝ ΔΙΑΒΑΣΕΙ το μικρό βιβλίο του Νίκου Σβορώνου που κυκλοφόρησε πρόσφατα και αναφέρεται στην ιδιαιτερότητα της ελληνικής ταυτότητας έχει συγκροτηθεί από το 1200 και μετά μέσα από μια αντιστασιακή διαδικασία. Όντως, όλη αυτήν την περίοδο, το ελληνικό έθνος συγκροτείται κάτω από την επικυριαρχία είτε των δυτικών δυνάμεων –που εισβάλλουν στην περιοχή μας από το 1100 και μετά– είτε των Τούρκων που έρχονται από τα ανατολικά.

Τούτο αποτελεί την **ιδιαιτερότητα** της νεοελληνικής διαμόρφωσης. Όπως έχουμε τονίσει αλλού, υπάρχει μια ενιαία ιστορική διαδρομή, η οποία διακρίνει με τρεις μεγάλες τομές τον αρχαίο, τον μεσαιωνικό και τον νεώτερο ελληνισμό. Ο νεώτερος ελληνισμός σφραγίζεται από τα χαρακτηριστικά που έχει επισημάνει ο Σβορώνος, και τα οποία αποτελούν κοινό τόπο για τους ιστορικούς μας, καθώς διαμορφώνεται μέσα από συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα σε όλα τα μέτωπα, τόσο από τα Δυτικά και τα Ανατολικά, όσο και με τους βόρειους γείτονές μας.

Από το 1700 και μετά, αρχίζει μια περίοδος **Αναγέννησης** για τον ελληνισμό, με την έννοια ότι παρατηρούνται διεργασίες οι οποίες προσομοιάζουν με αυτό που ονομάζουμε Αναγέννηση στη Δύση. Άρα, η ελληνική αναγέννηση, που ουσιαστικά είχε αρχίσει το 1200, επανεμφανίζεται πέντε ή έξι αιώνες μετά. Γιατί από το 1100/1200 μέχρι το 1700 παρατηρείται μια μεγάλη υποχώρηση του ελληνισμού, η οποία επισφραγίζεται από τις κατακτήσεις των Φράγκων και των Οθωμανών. Έτσι, όταν επανεμφανίζονται οι αναγεννητικές διαδικασίες, ο ελληνισμός βρίσκεται σε συνθήκες πολύ υποδεέστερες σε σχέση με τη Δύση, η οποία έχει ήδη συγκροτηθεί σε παγκόσμιο ηγεμόνα και το μοντέλο της αποτελεί παγκόσμιο παραγωγικό και πολιτιστικό πρότυπο. Επομένως, οι συσχετισμοί ανάμεσα στην ελληνική «οικουμένη» και τη Δύση έχουν μεταβληθεί εντελώς.

Η πρώτη έκφραση αυτής της αναγέννησης στο πολιτικό πεδίο είναι η επανάσταση του '21. Η επανάσταση, στην αφετηρία της, συνιστούσε μια απόπειρα παμβαλκανικού ξεσηκωμού – αυτό δηλαδή που οραματιζόταν ο **Ρήγας Φεραίος** και προσπάθησε να κάνει πράξη η **Φιλική Εταιρεία**. Δεν είναι τυχαίο ότι στα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας, η επανάσταση θα ξεκινούσε ταυτόχρονα από το Ιάσιο –από τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες δηλαδή– και από την Πελοπόννησο, έτσι ώστε να αγκαλιάσει το σύνολο του Βαλκανικού χώρου, που τότε εθεωρείτο ως ένας ενιαίος ιστορικός χώρος υπό την οθωμανική κυριαρχία. Η επανάσταση απέτυχε βέβαια να ξεσηκώσει όλον αυτόν τον χώρο και γι' αυτό ξεκινά μια διαδικασία κατά την οποία το Γένος και το Έθνος αρχίζουν να διαμορφώνονται ως δύο **διαφορετικές** ταυτότητες.

[Εδώ, αξίζει να κάνουμε μια μικρή παρένθεση. Γένος, παρόλα όσα ακούμε σήμερα για το ότι διακρίνεται απόλυτα από το έθνος κλπ., στα λατινικά λέγεται natio, προέρχεται απ' το «γεννώμαι», απ' όπου προκύπτει το νασιόν, νέισιον = έθνος. Άρα γένος για τους δυτικούς σημαίνει έθνος. Αντίθετα, μάλιστα, το γένος σ' αυτή την περίπτωση έχει πιο στενή έννοια γιατί βγαίνει απ' τη γέννηση, έχει δηλαδή χαρακτηριστικά φυλετικά. Αυτό, παρεμπιπτόντως, για να εξετάσουμε υπό άλλο πρίσμα τις διάφορες συγχύσεις, οι οποίες υπάρχουν και σ' ένα επίπεδο σημειολογικό, των λέξεων που χρησιμοποιούνται.]

Εκείνο που συμβαίνει στην ελληνική περίπτωση είναι το εξής: Γίνεται ένας διαχωρισμός ανάμεσα σε αυτό που εμφανίζεται ως έθνος-κράτος, δηλαδή το ελλαδικό κράτος, το οποίο συγκροτείται από το '21 και μετά, στην αρχή κάπως μικρό και κατόπιν μεγαλύτερο, και στο ελληνικό γένος το οποίο έχει ευρύτερη έννοια και περιλαμβάνει όλους τους Έλληνες, οι οποίοι είναι διάσπαρτοι σε ολόκληρη την περιοχή, από την Αίγυπτο μέχρι τη Βιέννη. Αυτός ήταν περίπου ο χώρος στον οποίο δρούσαν οι Έλληνες όλη εκείνη την περίοδο, όπου μιλιούνται τα ελληνικά, και όπου είχαμε ελληνικά σχολεία και εφημερίδες. Ας μην ξεχνάμε ότι πριν την ελληνική επανάσταση οι σημαντικότερες ελληνικές εφημερίδες εκδίδονταν στη Βιέννη, στο Τριέστι και ούτω καθ' εξής. Αυτός ο χώρος, που θα λέγαμε ότι αποτελεί τον χώρο του ελληνικού γένους, στη συνέχεια αποκόπηκε από το ελληνικό έθνος-κράτος το οποίο συγκροτείται μέσα στα γεωγραφικά πλαίσια της Ελλάδας που απελευθερώνεται το 1821 και μεγαλώνει στη συνέχεια.

Ο διαφορισμός αυτός ανάμεσα στο Γένος και στο Έθνος, αλλά και ανάμεσα στους Έλληνες και τους υπόλοιπους Βαλκανικούς λαούς, ήταν την εποχή πριν το 1821 ακαθόριστος, γιατί στις περισσότερες βαλκανικές χώρες οι μορφωμένες άρχουσες τάξεις μιλούσαν ελληνικά. Δηλαδή τα ελληνικά ήταν η κοινή γλώσσα όλων των «πεπαιδευμένων» και εμπορευόμενων Βαλκανίων· για παράδειγμα, οι Βούλγαροι παρακολουθούσαν μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα αποκλειστικά ελληνικά σχολεία – το πρώτο βουλγαρικό σχολείο ιδρύθηκε κατά τον 19ο αιώνα. Το ίδιο συνέβαινε σε μεγάλο βαθμό και με τους Ρουμάνους. Δεν υπήρχε δηλαδή μια διαφορισμένη ταυτότητα που ν' αντιπαραθέτει τους λαούς των Βαλκανίων. Σταδιακώς, βέβαια, μετά την ελληνική Επανάσταση, αρχίζουν να συγκροτούνται στον βαλκανικό χώρο τα διάφορα έθνη και να σπάει η ενότητα που είχε συγκροτηθεί. Αυτή η διαδικασία επιταχύνεται ακόμα περισσότερο όταν οι Ρώσοι, οι οποίοι αρχικά υποστήριζαν όλους, ανεξαιρέτως, τους ορθόδοξους λαούς στην περιοχή –και τους Έλληνες απέναντι στους Τούρκους κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα– αρχίζουν να ευνοούν περισσότερο τους Σλάβους έναντι των υπολοίπων. Αυτή η μεταστροφή ολοκληρώθηκε όταν η Ελλάδα συντάχθηκε με το μπλοκ των Δυτικών κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο. Βέβαια, η επιλογή της ελληνικής κυβέρνησης δεν έγινε αβίαστα, χρειάστηκε δηλαδή να καταλάβουν την Ελλάδα για να συνταχθούμε μαζί τους, αλλά σημασία έχει ότι εντέλει, μαζί με τους δυτικούς, στραφήκαμε εναντίον των Ρώσων.

Σ' αυτή την συγκυρία, το αίτημα που τιθόταν στο παρελθόν για τη συγκρότηση ενός ενιαίου βαλκανικού χώρου εμφανίζεται να μην έχει πλέον έρεισμα, καθώς πλέον προτάσσονται οι ιδιαίτερες εθνικές ταυτότητες. Άρα το ζήτημα εμφανίζεται πλέον ως το ποιος, ή ποιοι, θα μπο-

ρέσουν να περιλάβουν στα εθνικά τους κράτη το μεγαλύτερο κομμάτι των εδαφών που θεωρούσαν ότι κατοικούσαν πληθυσμοί γλωσσικά, πολιτισμικά ή εθνικά δικοί τους. Έτσι αρχίζει η διαδικασία των συγκρούσεων μεταξύ των βαλκανικών λαών. Παράλληλα λοιπόν με την προσπάθεια να απελευθερωθούν από τους Τούρκους, αναπτύσσεται και η σύγκρουση αναμεταξύ τους, με επίκεντρο το Μακεδονικό ζήτημα.

Το λεγόμενο «Μακεδονικό ζήτημα» αρχίζει να εμφανίζεται από το 1860-70, φτάνει στο υψηλότερο σημείο όξυνσης και συγκρούσεων στις αρχές του 20ού αιώνα και συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Τι συμβαίνει όμως με το Μακεδονικό Ζήτημα; Στη σημερινή περιοχή των Σκοπίων, επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπήρχαν πολλοί Έλληνες, για παράδειγμα το Μοναστήρι ήταν ελληνική πόλη αλλά και στη Βόρειο Ήπειρο οι Έλληνες είχαν την πλειοψηφία. Ταυτόχρονα, στην Κεντρική και τη Δυτική Μακεδονία υπήρχαν πολλοί σλαβόφωνοι πληθυσμοί καθώς και πολλοί μουσουλμάνοι και Τούρκοι, ενώ στη Θεσσαλονίκη η μεγαλύτερη εθνική κοινότητα ήταν η εβραϊκή. Επομένως η Μακεδονία αποτελούσε μια περιοχή στην οποία ζούσαν ανάμεικτες πολλές εθνότητες και λαοί. (Άλλωστε από αυτό το χαρακτηριστικό της περιοχής βρήκε και η έκφραση των δυτικών «Μακεδονική Σαλάτα»). Με βάση αυτήν την πραγματικότητα, και μέσα στη δεδομένη συγκυρία, το ζήτημα πλέον που εμφανίζεται είναι το ποιος θα μπορέσει να ενσωματώσει για λογαριασμό του τις αντίστοιχες περιοχές και όχι το πώς θα μπορέσουν οι βαλκανικοί λαοί να συγκροτήσουν κάτι από κοινού.

Εκείνη την στιγμή στην Ελλάδα διαμορφώθηκαν δύο αντιλήψεις γύρω από το ζήτημα, οι οποίες επιβιώνουν μέχρι και σήμερα, τουλάχιστον στον εκκλησιαστικό χώρο. Υπήρχε μια άποψη η οποία θεωρούσε πως θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε στη λογική του Γένους, την οποία εξέφραζε το Πατριαρχείο και, σε πολιτικό επίπεδο, σε κάποιο βαθμό, ο Ίων Δραγούμης. Ο τελευταίος, αλλά και αρκετοί άλλοι, υποστήριζαν ότι θα πρέπει από τη μια πλευρά να αντιμετωπίσουμε τους Βουλγάρους και τους Σλάβους από τον Βορρά –ήταν όντως μια ιδιότυπη άποψη– αλλά από την άλλη να προσπαθήσουμε να συγκροτήσουμε ένα κοινό κράτος, ή τουλάχιστον μια στενή συμμαχία, με τους Τούρκους. Το βασικό σκεπτικό ήταν ότι οι Έλληνες, με την οικονομική και την πολιτιστική τους ισχύ, θα αποκτούσαν σταδιακά κυρίαρχη θέση μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία – και ας μην ξεχνάμε ότι η τελευταία, μέχρι το 1912, είχε υπό την κατοχή της ένα μεγάλο κομμάτι των Βαλκανίων. Αυτή ήταν mutatis mutandis η στρατηγική του Ίωνα Δραγούμη και σ' ένα βαθμό του Πατριαρχείου.

Από την άλλη πλευρά υπήρχε η λογική του Βενιζέλου και άλλων δυνάμεων –όπως ήταν και του Δημήτρη Γληνού, του Γεωργίου Σκληρού και του Νίκου Γιαννιού από την Αριστερά. Αυτοί υποστήριζαν πως η Ελλάδα θα πρέπει, την εποχή που συγκροτούνται τα εθνικά κράτη στην περιοχή, να συμπεριλάβει στο ελληνικό έθνος-κράτος το μεγαλύτερο δυνατό ποσοστό ελληνικών πληθυσμών. Και θεωρούσαν ότι αυτή ήταν η μόνη εφικτή επιλογή, στο βαθμό που το μοντέλο του έθνους-κράτους επιβλήθηκε από τη Δύση στην περιοχή και η επανάσταση των Νεοτούρκων έθετε τέλος στην πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία, προς όφελος του εκτουρκισμού των οθωμανικών εδαφών. Εν' ολίγοις, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη το ζήτημα που θέτει η συγκυρία είναι το ποιος απ' όλους θα κατορθώσει να ενσωματώσει στο δικό του έθνος-κράτος το μεγαλύτερο μέρος των συμπατριωτών του – δεδομένου ότι οι πληθυσμοί ήταν ούτως ή άλλως ανάμεικτοι. Δεν ήταν τυχαίο δε ότι αυτή η αντίληψη εκφράστηκε κυρίως από την **Κρήτη**. , καθώς για τους Κρητικούς, που μόλις είχαν καταφέρει να απελευθερωθούν έπειτα από μια σειρά επαναστάσεων εναντίον των Τούρκων, ήταν αδιανόητο ν' αποδεχθούν ότι θα συνέχιζαν να ζουν σ' ένα τουρκοελληνικό κράτος ή τουλάχιστον ότι θα συμμαχούσαν ξανά με τους Τούρκους.

Και οι **δύο** αυτές στρατηγικές, είτε το όραμα του Βενιζέλου για την Ελλάδα «των δυο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» είτε η αντίληψη του Δραγούμη και του Μεταξά, που υποστήριζαν ότι θα πρέπει για ένα μεγάλο διάστημα ν' ακολουθήσουμε μια διπλή στρατηγική, απ' τη μια συντήρησης του έθνους-κράτους και απ' την άλλη οικοδόμησης ενός νέου κράτους με την Τουρκία, που θα λειτουργεί στα πρότυπα της Αυστροουγγαρίας (με διπλή ηγεμονία Ελλήνων και Τούρκων δηλαδή), επιχειρούσαν να απαντήσουν στο πρόβλημα της διχοτόμησης σε έθνος και γένος.

Ο ΕΜΠΡΗΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ '22. ΛΑΪΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ. ΑΘΗΝΑ, ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ.

Η στρατηγική του Βενιζέλου ήταν πιθανότατα η περισσότερο ρεαλιστική, δεδομένου ότι οι διαδικασίες της συγκρότησης των εθνών-κρατών στην περιοχή είχαν προχωρήσει τόσο πολύ, ώστε ήταν αδύνατο, ή πολύ δύσκολο, να πετύχει μια στρατηγική που να βασίζεται στο κάποτε ευρύτερο Γένος.

Και εν τέλει οι εξελίξεις κρίθηκαν προς τη διαμόρφωση εθνών-κρατών αποδεικνύοντας την αδυναμία της ελληνικής πλευράς να ολοκληρώσει από τη δική της σκοπιά αυτό που αποκαλέσαμε απελευθέρωση, αναγέννηση κ.λπ. Δεν κατόρθωσε δηλαδή η Ελλάδα, κυρίως εξαιτίας του **εμφυλίου** που αναπτύχθηκε εκείνη την περίοδο στο εσωτερικό της χώρας, να συμπεριλάβει στο έθνος-κράτος σημαντικά κομμάτια του ελληνισμού: τη Σμύρνη, την Ιωνία ή την Κωνσταντινούπολη. Κι έτσι η διαδικασία αναγέννησης του ελληνικού έθνους, που εγκαινιάστηκε γύρω στα 1700, **πήρε τέλος** στα 1922.

Τότε κρίθηκε και όλη η μεταγενέστερη ιστορία. Το Ανατολικό ζήτημα, δηλαδή το ζήτημα των υπόδουλων λαών της Μικράς Ασίας και της Βαλκανικής, θα μπορούσε να

λυθεί βάσει αυτού που πρότεινε η **Ρόζα Λούξεμπουργκ**· ότι δηλαδή θα έπρεπε στην παλιά Οθωμανική Αυτοκρατορία να σχηματιστούν τρία-τέσσερα εθνικά κράτη κατά τον ίδιο τρόπο που συγκροτήθηκαν και στα Βαλκάνια κατά τον 19ο αιώνα: ένα τουρκικό, ένα αρμένικο, ένα κουρδικό, ένα –αρχικώς– αυτόνομο ποντιακό κράτος, ενώ η Ιωνία και η Ανατολική Θράκη να ενσωματωθούν στην Ελλάδα. Η πρόταση αυτή *αντιστοιχούσε και ανταποκρίνονταν* στην κατανομή των πληθυσμών, με τις απαραίτητες εκατέρωθεν ανταλλαγές, και θα δημιουργούσε μια ισορροπία στην περιοχή.

Τα γεγονότα βέβαια εξελίχθηκαν διαφορετικά: οι Τούρκοι έδιωξαν όλους τους χριστιανικούς πληθυσμούς –έτσι πραγματοποιήθηκε η γενοκτονία των Αρμενίων, των Ποντίων και των Ιώνων– και στη συνέχεια ενσωμάτωσαν όλους τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Διότι μέχρι τότε οι Τούρκοι ήταν μειοψηφία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ακόμα και ανάμεσα στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Η στρατηγική του Κεμάλ ήταν ότι όλοι οι μουσουλμανικοί λαοί θα πρέπει να ενσωματωθούν σ' ένα ενιαίο τουρκικό κράτος – γι' αυτό εξ άλλου μέχρι σήμερα απαγορευόταν η κουρδική γλώσσα ή οποιαδήποτε μορφή σχετικής αυτονομίας για τους Κούρδους. Αυτή, λοιπόν, η στρατηγική κυριάρχησε με τη βοήθεια και των Μεγάλων Δυνάμεων κι έτσι «λύθηκε» με τον τρόπο που γνωρίζουμε το Ανατολικό ζήτημα, δηλαδή την επιβεβαίωση της τουρκικής ηγεμονίας στην ευρύτερη περιοχή.

Για την Ελλάδα, η Μικρασιατική καταστροφή αποτελεσε μια **ρήξη** με μια ιστορία τριών ή τεσσάρων χιλιάδων χρόνων. Όπως είπε χαριτολογώντας και ο Βάσος Φτωχόπουλος σ' ένα άρθρο του, μνημονεύοντας τον παππού του που καταγόταν από τη Μικρά Ασία, «οι Έλληνες με το 1922 χάσανε το κεφάλι και την καρδιά (την Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη) και μείνανε με τα οπίσθια» (εννοώντας, φυσικά την Πελοπόννησο). Παρόλο που πρόκειται για μια ακραία τοποθέτηση –γιατί η Πελοπόννησος αποτελεί το λίκνο του ελληνισμού από την εποχή των Αχαιών– έχει μια δόση αλήθειας. Ο ελληνισμός, από τους αρχαίους Ίωνες φιλοσόφους μέχρι τον Σεφέρη και τους τελευταίους σημαντικούς Έλληνες διανοουμένους, μοίραζε τις πνευματικές του δυνάμεις ανάμεσα στην Ιωνία και την ελληνική χερσόνησο. Το Αιγαίο αποτελούσε πάντοτε το κέντρο του ελληνικού χώρου ανάμεσα σε δυο σημαντικά κέντρα: την Ιωνία και την ηπειρωτική Ελλάδα. Αυτή η πραγματικότητα που ίσχυε για πάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια έληξε οριστικά το 1922. Και έληξε οριστικά διότι οι ιστορικές εξελίξεις έχουν λίγο πολύ αποφασίσει αμετάκλητα –ή τουλάχιστον για όσο μπορούμε να προβλέψουμε στο μέλλον– γι' αυτό το ζήτημα.

Αριστερά και εθνικό ζήτημα

Έχει και σήμερα σημασία να εξετάσουμε τις θέσεις των πολιτικών δυνάμεων της εποχής και κυρίως αυτών της Αριστεράς. Γιατί είναι χαρακτηριστική των εξελίξεων που θα ακολουθήσουν. Η ελληνική αριστερά, λοιπόν, κατά την παλαιότερη περίοδο, δηλαδή σε όλη τη διάρκεια από την γέννησή της μέχρι το 1912, συνδύαζε τόσο τα εθνικοαπελευθερωτικά αιτήματα όσο και τα κοινωνικά. Δείτε για παράδειγμα τον **Σταύρο Καλλέργη**, από τους πρώτους σοσιαλιστές, ή τον **Μαρίνο Αντύπα**. Ο Καλλέργης, μετά το 1897, κατέβηκε στην Κρήτη και συμμετείχε στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, ενώ προς τα τέλη του 19ου αιώνα είχε οργανώσει την πρώτη εργατική πρωτομαγιά στην Ελλάδα και αποτελούσε τη σημαντικότερη μορφή του σοσιαλιστικού κινήματος για την εποχή εκείνη. Ομοίως, ο Μαρίνος Αντύπας συμμετείχε κι αυτός στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και ταυτόχρονα στην εξέγερση των κολίγων εναντίων των Θεσσαλών τσιφλικάδων, όπου και σκοτώθηκε. Μπορούμε στην ίδια κατεύθυνση να αναφέρουμε κι άλλους, όπως τους Επτανήσιους ριζοσπάστες, τον **Ρόκκο Χοϊδά**, ή τον Πατρινό **Ανδρέα Ρηγόπουλο** που έδρασαν κατά τα τέλη του 19ου αιώνα συνδυάζοντας τα κοινωνικά και τα εθνικά αιτήματα.

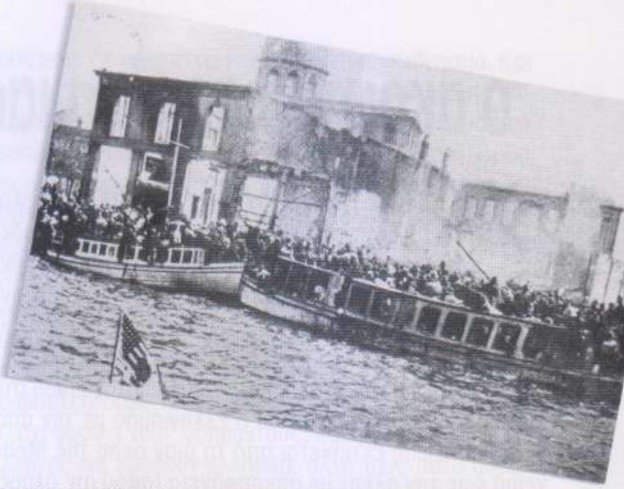
Το ίδιο συμβαίνει και στα πρώτα κείμενα του **Σκληρού** και του **Γληνού**, οι οποίοι, γύρω στα 1910 και μετά την Επανάσταση των Νεοτούρκων, με την οποία εγκαινιάζεται ο σύγχρονος τουρκικός εθνικισμός, υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει περαιτέρω δυνατότητα συμβίωσης και ότι πρέπει να υπάρξει μια εθνική στρατηγική των Ελλήνων που να αντιμετωπίζει σοβαρά ζητήματα όπως αυτό των πρώτων διωγμών που είχαν ξεκινήσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εναντίον των χριστιανικών πληθυσμών. Την ίδια αντίληψη είχε και ο **Νίκος Γιαννιός**, ο οποίος υποστήριζε ότι, βεβαίως, θα πρέπει να μπει φραγμός σε κάθε προσπάθεια εκτροπής του απελευθερωτικού πολέμου σε επεκτατικό έναντι των βαλκανικών λαών. Παρόλα αυτά ο ίδιος ήταν ένθερμος υποστηρικτής της απελευθερωτικής διάστασης.

Αυτή η τοποθέτηση αρχίζει να μεταβάλλεται από το 1912 και μετά, όταν η μισή Μακεδονία ενσωματώνεται στο ελλαδικό κράτος και στη συνέχεια με την έλευση της μπολσεβίκικης επανάστασης. Όταν η Μακεδονία γίνεται κομμάτι του ελλαδικού κράτους, στα 1912, αιφνιδίως το κέντρο βάρους της αριστεράς μετατίθεται από τον Βόλο, τη Θεσσαλία και την Πάτρα, στη Θεσσαλονίκη. Εκεί, τον τόνο δίνει η **Φεντερασιόν**, με κυριότερη μορφή τον γνωστό σε όλους μας **Αβραάμ Μπεναρόγια**. Η Φεντερασιόν, επειδή ακριβώς αποτελούνταν επί το πλείστον από Εβραίους εργάτες, προωθούσε μιαν αντίληψη εναντίον των εθνικών διαχωρισμών στα Βαλκάνια. Η εβραϊκή κοινότητα μάλιστα, όταν είχε καταληφθεί η Θεσσαλονίκη από τους Έλληνες, είχε ζητήσει από τους Αυστριακούς να την προσαρτήσουν, όπως και ολόκληρη την Μακεδονία, στην Αυστροουγγρική αυτοκρατορία. Αυτή η θέση ήταν φυσιολογική καθώς οι Εβραίοι μέχρι τότε ζούσαν σ' ένα πολυεθνικό κράτος, στο οποίο μάλιστα οι κυρίαρχοι Τούρκοι δεν ασχολούνταν με το εμπόριο, πράγμα που ευνοούσε πολύ την ανάπτυξη του εβραϊκού κεφαλαίου αφενός, και προσέφερε και στους Εβραίους εργαζόμενους μια προνομιακή θέση σε ένα πολυεθνικό εργατικό κίνημα. Τώρα οι Εβραίοι έμποροι και βιομήχανοι θα είχαν να αντιμετωπίσουν, στα πλαίσια του ελλαδικού κράτους, τους Έλλη-

νες ανταγωνιστές μέσα σε μια πολύ πιο περιορισμένη εσωτερική αγορά. Για τους Εβραίους σοσιαλιστές η εξαφάνιση της οθωμανικής ευρύτητας σήμαινε τον περιορισμό στα στενότερα ελλαδικά πλαίσια· άρα, και λογικά, θεωρούσαν ότι τα συμφέροντά τους ήταν προς την κατεύθυνση της διατήρησης μιας πολυεθνικής πραγματικότητας. Όταν περιορίστηκαν στα πλαίσια του ελλαδικού κράτους, η αντίληψη που προώθησαν οι Εβραίοι σοσιαλιστές ήταν ότι θα πρέπει να αποκοπεί η αριστερά και το κομμουνιστικό κόμμα, που δημιουργήθηκε στη συνέχεια, από οποιεσδήποτε εθνικές διεκδικήσεις. Αυτό το αίτημα συμβάδιζε την εποχή εκείνη και με τις θέσεις του βουλγαρικού κινήματος. Οι Βούλγαροι τότε είχαν πολύ ισχυρότερο σοσιαλιστικό και αριστερό κίνημα από την Ελλάδα και υποστήριζαν ότι θα έπρεπε να δημιουργηθεί στα Βαλκάνια μια ομοσπονδία με τη Μακεδονία να αποκτά την ανεξαρτησία της.

Τέλος, η επανάσταση του 1917 στη Ρωσία έπαιξε εξίσου μεγάλο ρόλο στη μεταστροφή της ελληνικής αριστεράς. Μετά τη συμμετοχή της Ελλάδος στην ουκρανική εκστρατεία, οι μπολσεβίκοι ήταν οι πρώτοι που συνήψαν συμφωνία με τον Κεμάλ, συμβάλλοντας και υλικά στην προσπάθειά του, ενώ για την Ελλάδα υποστήριξαν ότι συμμετέχει μαζί με τους Δυτικούς σε μια απόπειρα καταστολής της επανάστασης και ότι οι διεκδικήσεις της στη Μικρά Ασία έχουν ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα. Όντως, η συμμετοχή της Ελλάδος στην ουκρανική εκστρατεία αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα λάθη του Ελευθέριου Βενιζέλου.

Ο συνδυασμός αυτών των διαφορετικών τοποθετήσεων και εξελίξεων οδήγησε την ελληνική αριστερά σε ριζική αλλαγή της στάσης της σε σχέση με το εθνικό ζήτημα. Πλέον οι δύο βασικές της θέσεις ήταν ότι αφ' ενός η διεκδίκηση από την Ελλάδα της Σμύρνης και της Ανατολικής Θράκης έχει επεκτατικό χαρακτήρα και ότι, αφ' ετέρου, η Μακεδονία και η Θράκη πρέπει να παραμείνουν ανεξάρτητες. Αυτές ήταν οι δυο βασικές αντιλήψεις που κυριάρχησαν στην ελληνική αριστερά από το 1917 μέχρι το 1935 και οι οποίες τη συρρίκνωσαν σε τέτοιο βαθμό ώστε το κομμουνιστικό κόμμα, για παράδειγμα, σε όλη αυτή την περίοδο, σπανίως ξεπερνούσε τα 1.500 με 2.000 μέλη. Μόνο μετά το 1935, όταν επικράτησε η πολιτική των λαϊκών μετώπων, άλλαξε η γραμμή πάνω στα εθνικά θέματα και εγκαταλείφθηκε η λογική της «ανεξάρτητης Μακεδονίας», μόνο τότε μπόρεσε η Αριστερά να κατακτήσει τη λαϊκή αποδοχή. Μέχρι τότε επέμενε σε ένα αίτημα εντελώς ανεδαφικό· γιατί αν πράγματι υποθέσουμε ότι πριν τη δεκαετία του 1910 αυτή η λογική είχε κάποια βάση, μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών και ενώ μετακινήθηκαν συνολικά, στην ευρύτερη περιοχή, πάνω από 600 χιλιάδες μουσουλμάνοι, 200 χιλιάδες Σλάβοι και 2 με 2,5 εκατομμύρια Έλληνες, η νέα πραγματικότητα δεν μπορούσε πλέον να αντιστραφεί. Δηλαδή, η δημογραφική σύνθεση είχε μεταβληθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε παρόμοια αιτήματα να είναι εντελώς ανεδαφικά. Ουσιαστικά, αυτές οι αντιλήψεις συμβάδιζαν πολύ περισσότερο με τη λογική και τις διαθέσεις του βουλγαρικού κινήματος, το οποίο αποτελούσε τη μεγάλη βαλκανική δύναμη μέσα στην Κομιντέρν –ο Δημητρώφ ήταν η πιο σημαντική προσωπικότητα μετά τον Στάλιν στο κίνημα– παρά στην ελληνική πραγματικότητα.

ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΠΡΟΣΠΑΘΟΥΝ ΝΑ ΑΠΟΒΙΒΑΣΤΟΥΝ ΣΕ ΠΛΟΙΑΡΙΑ, ΕΝΩ ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΕΤΑΙ ΑΚΑΤΟΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ. ΑΠΟ ΤΗΝ *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ*, ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ.

Έτσι, από καταγωγής, διαμορφώθηκαν δύο γραμμές στην Αριστερά γύρω από το εθνικό ζήτημα, οι οποίες συνέχισαν να συγκρούονται μεταξύ τους και ανάλογα με τη συγκυρία πότε η μία και πότε η άλλη περνούσε στο προσκήνιο: Μία **εθνικοαπελευθερωτική**, παλαιότερη και κυρίαρχη μέχρι το 1912. Μια **δεύτερη**, «διεθνιστική» από το '17 ως το '35. Στη συνέχεια, από το '35 μέχρι το '45 κυριάρχησε και πάλι η εθνικοαπελευθερωτική λογική και η αριστερά έγινε μεγάλη πολιτική δύναμη· γιατί βέβαια όσο η αριστερά ακολουθούσε τη λογική της άρνησης των εθνικών προβλημάτων, παρέμενε συρρικνωμένη. Και δεν είναι τυχαίο ότι μια παροξυστική έκφραση αυτής της τάσης υπήρξε εντελώς απομονωμένη στη διάρκεια της Κατοχής, καθώς ένα κομμάτι αρχειομαρξιστών- τροτσκιστών επέμενε στη «διεθνιστική» γραμμή με το αίτημα: *Γερμανοί εργάτες αδέρφια μας*. Κάτι που θυμίζει λίγο τη σημερινή κατάσταση, όχι τόσο οξυμένα, δεν είμαστε υπό κατοχή από τους Τούρκους, αλλά η βασική λογική είναι η ίδια. Τα «αδέρφια» μας είναι οι «Τούρκοι εργάτες» και όχι βεβαίως οι Κύπριοι, για μια ορισμένη «αριστερά» της παγκοσμιοποίησης.

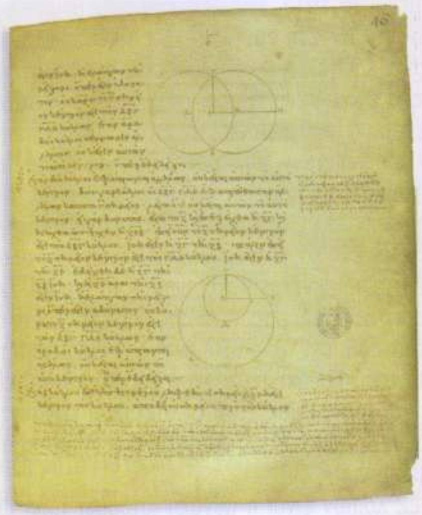
Το '22 λοιπόν είναι η μεγάλη ιστορική τομή με την οποία έλαβε τέλος ο ελληνισμός ως κάτι ευρύτερο υπό τη μορφή του έθνους-κράτους που προσέλαβε στη συνέχεια. Τότε έπαψε, στον έναν ή στον άλλο βαθμό, να είναι αυτό που υπήρξε διαχρονικά, ένας ευρύτερος κόσμος, μια οικουμένη ελληνική. Έμειναν βέβαια κάποια υπολείμματα: η Κύπρος, η Βόρειος Ήπειρος, κάποια κομμάτια τα οποία χάνονται σιγά-σιγά στη Νότια Ρωσία κ.ά. (και οι Πόντιοι της πρώην Σοβιετικής Ένωσης ακολουθούν τον δρόμο που πήραν μεταπολεμικά οι Έλληνες της Αιγύπτου και της Κωνσταντινούπολης). Πρόκειται λοιπόν για μια διαδικασία κατά την οποία ένα έθνος το οποίο για αιώνες βρισκόταν έξω από κρατικά πλαίσια, που ταυτιζόταν με τον ελληνισμό και χαρακτηρίζονταν ως **γένος**, συρρικνώνεται σε ένα ελλαδικό έθνος-κράτος (ή ενάμισι εάν προσθέσουμε και το κουτσουρεμένο κυπριακό).

⁂

ο ακρωτηριασμός μιας ιστορικής συνείδησης*

του Ευ. Π. Παπανούτσου

ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ μας πολιτισμού, ιδιαίτερα όμως στη σφαίρα της Φιλοσοφίας, η παιδεία μας — πρέπει να το ομολογήσομε — πάσχει από ένα είδος πρεσβυωπίας: στέκεται προσηλωμένη στα πολύ μακρινά, στους κλασικούς χρόνους της ελληνικής αρχαιότητας, και τα κοντινά δεν τα βλέπει, ούτε τα λογαριάζει. Σπουδάζομε τα πρώτα σκιρτήματα του φιλοσοφικού στοχασμού στον αρχαίο κόσμο, τα χρόνια που ο Ελληνισμός με την αποικιακή διάπλωση εκτείνεται από τη μιαν άκρη της Μεσογείου έως την άλλη· με υπερηφάνεια (αφού απ' όλους η Φιλοσοφία αναγνωρίζεται γέννημα του ελληνικού πνεύματος) παρακολουθούμε την άνδρωσή της στη γη της Αττικής, με τους τρεις κορυφαίους στοχαστές: το Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη· στο τέλος φυλλομετρούμε βιαστικά τις σελίδες των τελευταίων αιώνων της αρχαίας ιστορίας της (κ' εδώ ξεχωρίζουν τρία πάλι ονόματα σχολών Στωϊκοί, Επικούρειοι, Νεοπλατωνικοί) — και κλείνομε τη

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΕΥΚΛΕΙΔΗ (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ 9ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ). ΑΓΓΛΙΑ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΟΞΦΟΡΔΗΣ

βίβλο των εθνικών τίτλων. Πέρ' από το όριο τούτο, το τόσο μακρινό, πιστεύομε ότι δεν είπε τίποτα πια σημαντικό ο ελληνικός λόγος. Τη βυζαντινή σκέψη την προσγράφομε στα «θεολογούμενα», στη χριστιανική Δογματική, και για Φιλοσοφία στους χρόνους που πλάθεται ο νέος Ελληνισμός, στους μαύρους χρόνους της δουλείας, νομίζομε ότι δεν μπορεί να γίνει συζήτηση σοβαρή. Τότε — λέμε — από την Αναγέννηση δηλαδή κ' εδώθε, η σκέψη η φιλοσοφική σβήνει στις χώρες τις ελληνικές· η άλλη Ευρώπη παίρνει στα χέρια της την αρχαία κληρονομιά, την αξιοποιεί και με το δημιουργικό έργο της γράφει τη νέα περίοδο της Ιστορίας της Φιλοσοφίας.

Πραγματικά έχει δημιουργηθεί και πλατιά διαδοθεί (και έξω από την Ελλάδα και ανάμεσό μας) ο ιστορικά ανεδαφικός και για τη εθνική μας παιδεία επικίνδυνος μύθος, ότι σ' ολόκληρη τη βυζαντινή περίοδο, ιδίως όμως από τον καιρό που η βυζαντινή αυτοκρατορία αρχίζει οικονομικά και πολιτικά να αποσυντίθεται, καθώς και στους μαύρους για το δύστυχο έθνος μας αιώνες της δουλείας, ο Ελληνισμός χάνει την πνευματική του δημιουργικότητα, πέφτει σιγά-σιγά στην αμάθεια και στη βαρβαρότητα και τίποτα πια αξιόλογο, στην περιοχή της Επιστήμης και της Φιλοσοφίας, δεν παράγει, που να μπορεί να σταθεί κοντά στα εκπληκτικά προϊόντα των χρόνων του αρχαίου κλέους. Γι' αυτό και όταν ανασταίνεται πάλι από τη στάχτη του με την ηρωική πράξη του Εικοσιένα, πνευματικοί και πολιτικοί ηγέτες στρέφονται προς τους κλασικούς αιώνες της ελληνικής αρχαιότητας και εκεί αναζητούν τις βάσεις για να στηρίξουν την παιδεία της ελευθερωμένη· Οι «Αρχαίοι» και οι «Ξένοι», οι Ευρωπαίοι που τους τέσσερις - πέντε τελευταίους αιώνες θαυματούργησαν και δοξάστηκαν στις πνευματικές κατακτήσεις, γίνονται οι δάσκαλοί μας. Το άμεσο εθνικό παρελθόν στην πνευματική μας ιστορία διαγράφεται με μια φοβερή για τις συνέπειές της μονοκοντυλιά. Αφήνοντας την αρχαία Ελλάδα διασκελίζομε βιαστικά και με συγκατάβαση δέκα αιώνες βυζαντινής ιστορίας και, αποστρέφοντας το πρόσωπο με συναίσθημα πικρίας από τους χρόνους της Φραγκοκρατίας και της Τουρκοκρατίας, προσπαθούμε να ξαναβρούμε τον μετά το Εικοσιένα ελεύθερο εαυτό μας μέσα από την ιταλική, την αγγλική, τη γαλλική Επιστήμη και Φιλοσοφία των τετρακοσίων τελευταίων ετών. Να ξανακολλήσομε στην Ευρώπη γίνεται η έγνοια μας και αγωνιζόμαστε να ανακουφίσομε τον πληγωμένο εθνικό μας εγωισμό με την προσπάθεια ν' αποδείξομε, ότι οι προχωρημένοι στον πολιτισμό Ευρωπαίοι οφείλουν τα φώτα τους στους αρχαίους μας προγόνους.

Πώς δημιουργήθηκε, και ιδίως πώς διαθόθηκε και έπιασε αυτός ο μύθος· πώς η ελεύθερη μετά την εθνική αποκατάσταση πατρίδα έπεσε σ' αυτή τη θανάσιμη πλάνη και έκανε την ασύγγνωστη αδικία να σκίσει με τα ίδια της τα χέρια τόσες εκατοντάδες λαμπρών σελίδων, με αποτέλεσμα να ακρωτηριάσει την πνευματική της ιστορία — αυτό είναι θέμα χωριστό που η ανάπτυξή του δεν έχει θέση μέσα στο πλαίσιο αυτής εδώ της μελέτης. Ένα πάντως είναι βέβαιο: ότι το κακό έγινε, ότι η πλάνη εξακολουθεί σε πολλούς να υπάρχει. Από τη μόρφωσή μας απουσιάζει σχεδόν ολόκληρος ο βυζαντινός, ο μεσαιωνικός κόσμος με την ελληνική γραμματεία του και — το χειρότερο ακόμη — απουσιάζει και ο νέος Ελληνισμός, από το 13ο αιώνα και εδώ. Έχομε ανοίξει μια μεγάλη πληγή απάνω στο εθνικό σώμα της πνευματικής μας ιστορίας· τη σταματούμε στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Από κει και πέρα ακρωτηριασμός, αποτομή, χάσμα μέγα έως το 1821. Τότε μόνο νομίζομε, ότι αρχίζει πάλι να κελαηδάει η βουβαμένη επί τόσους αιώνες πηγή με τους πρώτους ψάλτες της Ελευθερίας...

Οι συνέπειες αυτής της πλάνης είναι πολλές. Πρώτα-πρώτα αφαιρέσαμε από την παιδεία του

Ν. ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΜΑΚΕΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΚΟΥΣΤΟΥΜΙ ΤΟΥ "ΕΡΕΒΟΥΣ", *ΚΟΡΗ*.

Έθνους το στοιχείο που μπορεί να γίνει ο καλύτερος άξονάς της και που δικαιολογημένα πρέπει να είναι το καμάρι μας: την ιδέα της ακατάλυτης δ ι ά ρ κ ε ι α ς, της αδιάσπαστης σ υ ν έ χ ε ι α ς που παρουσιάζει αυτός εδώ ο μικρός και βασανισμένος λαός στη μακρά και γεμάτη από ωραίες σελίδες πνευματική του ιστορία. Και αλήθεια αναμφισβήτητη και χρέος μας εθνικό από τα πρώτα είναι να τονίζομε στις γενεές που έρχονται, για να πάρουν τη θέση τους μέσα στον εθνικό στίβο, ότι ποτέ δεν έπαψε αυτή η φυλή να υπάρχει και να εκδηλώνεται πνευματικά με πρόσωπα και έργα αξιόλογα. Ότι σε όλες τις φάσεις του ιστορικού βίου της τραγούδησε, ερεύνησε και στοχάστηκε, έγραψε και φιλοσόφησε, ζωγράφισε, έπλασε και έχτισε, δηλαδή έζησε και πνευματικά καταξίωσε τη ζωή της, όπως ζουν και πνευματικά καταξιώνουν τη ζωή τους οι λαοί που έχουν και δημιουργούν παράδοση. Μπορεί, σε όλα τα στάδια της μακραίωνης ιστορίας της, τα πνευματικά κατορθώματά της να μη βρίσκονται πάντα στην ίδια γραμμή· άλλοτε να λάμπουν περισσότερο, και άλλοτε λιγότερο. Όμως από ολόκληρο το ιστορικό της παρελθόν, και από το μακρινό και από το πρόσφατο, η παιδεία μας έχει ν' αντλήσει θησαυρούς και μορφωτικά αγαθά περιωπής, για να εκτελέσει το έργο της. Και βαθιά μέσα στην ψυχή των νέων μας να φυτέψει την πεποίθηση, ότι για ένα τουλάχιστο πράγμα μπορούν να υπερηφανεύονται: για το γεγονός ότι και στις καλές και στις μαύρες μέρες της μακρόχρονης ζωής του ο λαός μας αγάπησε το πνεύμα, δηλαδή το ανθρώπινο μέσα στον άνθρωπο, και πρόθυμα το υπηρέτησε.

Η δεύτερη συνέπεια της πλάνης είναι ότι, ενώ οι επιστήμονες και γενικά οι μορφωμένοι μας από την ευρωπαϊκή ιστορία των πέντε τελευταίων αιώνων γνωρίζουν πολλούς από τους σημαντικούς, αλλά και πολλούς ή και περισσότερους ασήμαντους Ιταλούς και Γάλλους, Άγγλους και Γερμανούς καλλιτέχνες, λογίους, φιλοσόφους και γενικά πνευματικούς ανθρώπους, αγνοούν πολλούς ασήμαντους, αλλά και περισσότερους σημαντικούς, δικούς μας. Δεν κηρύττω τον πνευματικό σωβινισμό. Και ανόητο είναι να περιορίζει κανείς το πνεύμα και τις κατακτήσεις του μέσα σε ορισμένα εθνικά ή γεωγραφικά σύνορα, και επικίνδυνο γι' αυτόν που θα το κάνει. Ορθό και συμφέρον υπήρξε και είναι για το Έθνος μας να μαθαίνει ξένες γλώσσες και να μελετά τους ξένους ταξιδεύοντας στον τόπο τους ή αγοράζοντας τα βιβλία τους. Πρέπει, και καλά πράττομε, ν' αναζητούμε και να παίρνομε το καλύτερο οπουδήποτε μας προσφέρεται. Γιατί όμως, πριν απευθυνθούμε στους ξένους, ή τουλάχιστον παράλληλα μ' αυτούς, να μη γνωρίσομε και να συμβουλευτούμε τους δικούς μας λογίους και σοφούς — όχι φυσικά τους ασήμαντους, επειδή και μόνο είναι Έλληνες και γράφουν ελληνικά, αλλά τους πολύ σημαντικούς, που βρίσκονται ψυχικά και γλωσσικά κοντά μας και μπορούν να γίνουν λαμπροί δάσκαλοί μας σε πλήθος πράγματα; Με ποια δικαιολογία θα εξακολουθούμε να μελετούμε ή να μεταφράζομε και να εκδίδομε άπειρα ξένα βιβλία (λογοτεχνικά, επιστημονικά, φιλοσοφικά) τρίτης και τέταρτης γραμμής, να καμαρώνομε μάλιστα που ξέρομε τα ονόματα των συγγραφέων και το περιεχόμενό τους, ενώ αδιαφορούμε για συγγραφείς και έργα πρώτης ποιότητας των τελευταίων αιώνων της πνευματικής ιστορίας του έθνους μας, που αξίζουν και πρέπει να γίνουν βάση της παιδείας μας; Η ξεναγασία στην περιοχή του πνεύματος είναι πάντοτε απόδειξη κουφότητας και μικρόνοιας αλλά και η παραμέληση των εθνικών θησαυρών, από άγνοια ή κακήν εκτίμηση της αξίας τους και από υπερτίμηση των ξένων, είναι ίδιο των λαών που δεν σέβονται ή έπαψαν να πιστεύουν στον εαυτό τους.

*(Απόσπασμα από την Εισαγωγή του έργου του συγγραφέα, *Νεοελληνική Φιλοσοφία*, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, σελ. 7-9)

τση Θυμιανής το μήνυμα

«Σ' εκκλησιδάκι ολάργυρο μολυβοσκεπασμένο
εκειά με βάλαν κι έμνωξα κόρη ξαθή για σένα
κι από τον όρκο το βαρύ και τον αγιασμένο
έγειραν τα κονίσματα και σβήσαν τα καντήλια
κι έραγισε κι η εκκλησιά»

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΟΥ ΜΑΗ, σαν και σήμερο, 29 του Μάη σαν και σήμερο, πριν 184 χρόνια, ήτανε πάλι κόσμος μαζεμένος εδώ. Η Κρήτη επικύρωνε τις προηγούμενες αποφάσεις των Γλυκειών Νερών και του Λουτρού που όριζαν και πάλι επανάσταση. Την πρώτη μετά του Δασκαλογιάννη, την πρώτη μιας σειράς σηκωμών που θα κατέληγαν μετά 92 χρόνια στην Ένωση με την Ελλάδα.

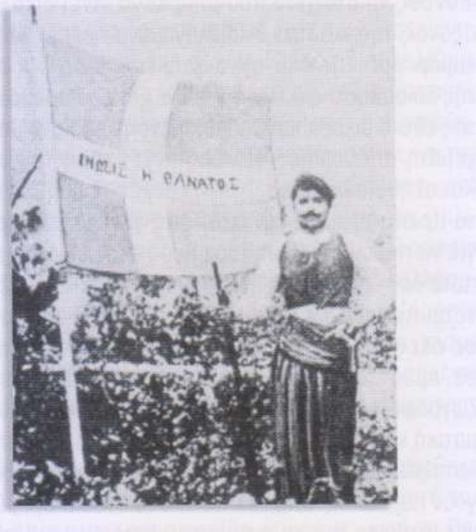
Η ένταση και η σκληρότητα του δεκαετούς αγώνα που ξεκίνησε από τη Θυμιανή έχει εντυπωσιάσει τους ιστορικούς, κι έχει τραγουδηθεί από το λαό μας με κάθε ευκαιρία. Από την επανάσταση του '21, τόσο στην Κρήτη, όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα, καθώς κι από όλες τις επαναστάσεις μέχρι την Ένωση, μπορούμε να βγάλουμε σημαντικά συμπεράσματα και κυρίως να πάρουμε κατευθύνσεις για το σήμερα. Σήμερα που ο Τούρκος ξανάρχεται και απειλεί, που ο Ελληνισμός νιώθει και πάλι διπλή την πίεση από την Ανατολή κι από τη Δύση. Γι' αυτό θα θελα σήμερο να μην επιμείνω πολύ σε γεγονότα, άλλωστε οι περισσότεροι είμαι σίγουρος πως τα γνωρίζετε καλλιά παρά εμένα. Θα θελα όμως να συζητήσω μερικά μηνύματα που μασε πέμπει η Θυμιανή.

Εμείς είχαμε μια ατυχία σε σχέση με τους άλλους υπόδουλους λαούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας: Η πρωτεύουσά μας ήταν και πρωτεύουσά τους. Ενώ οι Σέρβοι μπορούσαν να αποσπάσουν το Βελιγράδι, οι Βούλγαροι τη Σόφια, οι Ρουμάνοι το Βουκουρέστι, εμείς δε μπορούσαμε να ξεκινήσουμε την επανάσταση από την Πόλη. Ο κύριος όγκος της ελληνικής αστικής τάξης, που ήλεγχε την οικονομία – αλλά βεβαίως όχι την πολιτική– της αυτοκρατορίας ήταν συγκεντρωμένος στις πόλεις, όπου οι Τούρκοι διέθεταν ισχυρότατες δυνάμεις, ενώ η ναυτιλία μας βρισκόταν στη θάλασσα, ανεξάρτητα αν ο καραβοκύρης καθόταν στην Ύδρα ή στην Ανώπολη. Έτσι, η επανάσταση ξεκίνησε από τη Μολδοβλαχία αλλά εδραιώθηκε στη Ρούμελη και τον Μωριά, τις πιο καθυστερημένες περιοχές και με μικρότερη τουρκική παρουσία, ενώ από τις υπόλοιπες ελληνικές χώρες μόνο στην Κρήτη μπόρεσε να συνεχίσει. Αυτός ο αγώνας ποτές δεν ολοκληρώθηκε. Γιατί δεν μπορέσαμε να συμπεριλάβουμε τελικά, στο κρατίδιο που δημιουργήθηκε το 1830, όλες τις ελληνικές περιοχές, δεν μπορέσαμε να ολοκληρώσουμε το 1922 αυτό που είχαμε ξεκινήσει στη Θυμιανή, την Αγία Λαύρα και το Ιάσιο.

Παρ' όλα αυτά, η Κρήτη ήταν πάντα έτοιμη να ξεσηκωθεί, μαζί με τον υπόλοιπο Ελληνισμό. Ήταν πάντα δεμένες οι τύχες της με τους υπόλοιπους, είτε στα καλά είτε στα δυσάρεστα. Από την αυτοκρατορία της Νίκαιας ζητήσαμε βοήθεια το 1235, για να αντιμετωπίσομε τους Ενετούς. Στείλαμε βοήθεια στην Κωνσταντινούπολη, ενώ τελούσαμε υπό Ενετική κατοχή, το 1453. Το 1770, «ο Μπέης από τη Βλαχιά κι ο Μπέης απ' τη Μάνη κρυφοκουβέντες είχανε με το Δασκαλογιάννη». Αργότερα, το 1895, σαν αντίποινα για την επανάσταση της Κρήτης, άρχισαν οι πρώτοι διωγμοί στον Πόντο.

Έτσι, και το 1821 δεν ήταν δυνατό να είναι διαφορετική η στάση της Κρήτης από τις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές. Οι Φιλική Εταιρεία είχε στρατολογήσει και στα Σφακιά και στο υπόλοιπο νησί μέλη. Η επανάσταση ξεκίνησε λοιπόν από τη Μολδοβλαχία, επεκτάθηκε σ' όλο το βαλκανικό κομμάτι του Ελληνισμού και τελικά παρέμεινε ζωντανή στο Αιγαίο, την Πελοπόννησο, τη Ρούμελη και την Κρήτη.

Στην Κρήτη, η πορεία που ξεκίνησε το 1770 είχε σαν επόμενο μεγάλο σταθμό το 1821. Κοινό χαρακτηριστικό και στις δύο περιπτώσεις η λαϊκή απόφαση για την επανάσταση. Το 1821 στα Γλυκειά Νερά, μετά στο Λουτρό, και τέλος στη Θυμιανή, η άμεση δημοκρατία των Σφακιανών αποφάσισε να διαλέξει την Αντίσταση από την υποταγή. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να σταθούμε: Οι αποφάσεις στα Σφακιά λαμβάνονται απ' όλους. Όλοι έχουν τον

ΑΝΤΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ. ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ "ΘΕΡΙΣΟ 1905 - ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΒΗΜΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ" ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ.

λόγο, τα επιχειρήματα συγκρούονται, κι η άποψη που θα επικρατήσει είναι αυτή που έπεισε τους περισσότερους. Όμως όλοι συμμετέχουν, δεν υπάρχουν οι λίγοι που αποφασίζουν κι οι πολλοί που ακούν απλά. Η σύναξη της Θυμιανής επικυρώνει την πρόταση του Λουτρού, κι αν δεν την επικύρωνε δε θα υπήρχε απόφαση.

Σήμερα, οι αποφάσεις παίρνονται αλλού. Στο παγκόσμιο χωριό που ζούμε, κάποιοι αποφασίζουν πέρα από τον Ατλαντικό, και οι επιπτώσεις εκδηλώνονται στην Ασία, την Αφρική, σ' όλο τον κόσμο, δίχως αυτοί που τις υφίστανται να έχουν μπορέσει να ακουστούν, ερήμην τους και ενάντιά τους. Τα Σφακιά όμως του 1821 θυμίζουν ότι το μικρό είναι όμορφο, ότι τις τύχες σου μπορείς να τις διαχειρίζεσαι μόνο όταν είσαι οργανωμένος σε σύνολα που επιτρέπουν την άμεση δημοκρατία κι όπου τις αποφάσεις τις παίρνει ο λαός ο ίδιος κι όχι οι άλλοι γι' αυτόν. Αυτό μπορεί άνετα να λειτουργήσει και σε παγκόσμιο επίπεδο. Όχι όμως στη βάση της παγκοσμιοποίησης που εκπορεύεται από

του Μανώλη Εγγλέζου

ένα κέντρο, που έχει σα στόχο να υποταχτούν όλοι στη μία και μοναδική κουλτούρα της υπερδύναμης. Αλλά στη βάση της συνύπαρξης και επικοινωνίας όλων των λαών της οικουμένης, όλων των παραδόσεων, με σεβασμό της καθεμιάς για την άλλη. Αυτή είναι η δική μας πρόταση για την οικουμένη, αυτή τη σύνδεση θέλουμε, κι αυτό το χουν κάνει πράξη οι Σφακιανοί ήδη από τότε, που με τη ναυτιλία τους έφταναν παντού, γνώριζαν άλλα έθιμα και κουλτούρες, τα προσέγγιζαν με σεβασμό, κρατώντας όμως πάντα την ταυτότητά τους.

Ήταν, όμως, σωστή η απόφαση της Θυμιανής; Όλοι ξέρουμε, κι αυτοί που συμμετείχαν στη «μαζωνιά στο Σφακιανό τον κάμπο» ότι ο αγώνας ήταν άνισος. «Τεσσαράκοντα βαρελάκια πυρίτιδος», αναφέρει ο Κριτοβουλίδης και χίλια διακόσια όπλα «εξ ων μεν Σφακιανών ήσαν περί τα οκτακόσια». Μέχρι τρεις χιλιάδες άντρες παρέταξαν οι Χριστιανοί απέναντι σε γενιτσαρικό στρατό είκοσι χιλιάδων. Χρήματα δεν υπήρχαν, ούτε έφτασαν στην Κρήτη τα δάνεια που συνήψαν η Ρούμελη κι ο Μωριάς. Και τελικά, μετά δέκα χρόνια αγώνα, η Κρήτη παρέμεινε σκλάβα, δεν συμπεριλήφθηκε στο ελλαδικό κράτος. Ήταν λοιπόν σωστή η απόφαση της Θυμιανής;

Οι αγωνιστές του '21 δεν είχαν αυτό που σήμερα οι κρατικοδίαιτοι διανοούμενοι του σαλονιού ονομάζουν ρεαλισμό. Δεν έκατσαν να μετρήσουν στρατούς και χρήματα, απλά είχαν ακράδαντη πίστη στα δίκαιά τους. Δεν έκατσαν βολεμένοι σε μια νησίδα αυτονομίας περιτριγυρισμένη από μια θάλασσα Τούρκων. Ξεχύθηκαν σαν τον αητό της Μαδάρας, κι έδωσαν παντού, σ' όλη την Κρήτη, σ' όλους τους ελληνικούς πληθυσμούς, το μήνυμα της αντίστασης. Και τελικά δικαιώθηκαν. Μετά από δεκαετίες, το 1913, η Κρήτη ενώθηκε με την Ελλάδα, όμως αυτό δεν θα συνέβαινε αν δεν είχε προηγηθεί ο Δασκαλογιάννης, το 21, το Αρκάδι. Τι θα λεγαν, άραγε, σ' αυτούς τους Άντρες με το Α κεφαλαίο οι σημερινοί πρεσβευτές της υποταγής; Να είναι ρεαλιστές, να γυρεύουν τη δουλειά τους και να μην ασχολούνται με επαναστάσεις τη στιγμή που οι συσχετισμοί δεν είναι ευνοϊκοί, να περιμένουν, να περιμένουν, να περιμένουν. Μα έτσι ποτέ δε θα γίνουν ευνοϊκοί οι συσχετισμοί.

Και τότε, υπήρχε ο δυνάστης της Ανατολής, κι ο εχθρός της Δύσης. Η Οθωμανική αυτοκρατορία και η Ιερά Συμμαχία. Κι όμως τότε τόλμησαν και δικαιώθηκαν. Προτίμησαν να πεθάνουν με το κεφάλι ψηλά, παρά να ζουν μέσα στην ντροπή και την ατίμωση. Αυτή την πίεση από Ανατολή και Δύση τη ζούμε πια 1000 χρόνια. Από το 1071, που ήταν η χρονιά σημαδιακή χρονιά, οπότε οι Τούρκοι νίκησαν το Βυζαντινό στρατό στο Μαντζικέρτ της Μικράς Ασίας κι οι Λατίνοι κατέλαβαν το Μπάρι.

Σήμερα η κατάσταση δεν έχει αλλάξει. Οι νεοσουλτάνοι της Άγκυρας, αυτοί που έχτισαν το κράτος τους με τις γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της Ανατολής και τους εξισλαμισμούς των υπόδουλων ξαναγυρνούν. Διεκδικούν όλο και περισσότερα. Στη Δύση, η νέα Ιερά Συμμαχία προσπαθεί να πνίξει κάθε ελεύθερη φωνή. Κι εδώ, οι φωνές του ρεαλισμού προτρέπουν υποταγή και πάλι. Μάλιστα, για να ναι πιο εύκολο το έργο τους, προσπαθούν να κάμψουν την πιο μεγάλη αντίσταση που κουβαλάμε, το φιλότιμο και την αξιοπρέπεια. Όταν δε θα ντρεπόμαστε πια να σκύβουμε το κεφάλι, τότε ο ρεαλισμός και η ειρήνη των νεκροταφείων θα έχουν κερδίσει, τότε δε θα μας πειράζει να ζούμε υποταγμένοι. Το δίλημμά μας όμως, δεν είναι «πόλεμος ή ειρήνη», είναι «αντίσταση ή υποταγή». Οι αγωνιστές του '21 μας δείχνουν το δρόμο: Αυτοί ήταν ρεαλιστές με το δικό τους τρόπο: Κοίταξαν τον ήλιο κατάματα και τον κατέκτησαν, ζήτησαν το αδύνατο και το πέτυχαν. Ξεκίνησαν με αίτημα την ελευθερία, μαζί με τους άλλους Έλληνες. Κι όταν δεν συμπεριλήφθηκαν στο κρατίδιο του 1830, από κει και πέρα δεν τους έφτανε η ελευθερία: Ο αγώνας πια ήταν για την Ένωση με την ελεύθερη Ελλάδα, στόχος που έγινε πια κοινός για όλους τους ελληνικούς πληθυσμούς μέχρι το 1955, οπότε στην Κύπρο θα δοθεί ο τελευταίος αγώνας για την Ένωση, κι αυτός ανολοκλήρωτος.

ΑΝΤΑΡΤΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ. ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ "ΘΕΡΙΣΟ 1905- ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΒΗΜΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ" ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ.

Οι επαναστάτες της Θυμιανής, όμως έχουν κι άλλα να μας πουν. Είναι αυτοί που δε μούτισαν τότε που η τυραννία αλλά και η σκοπιμότητα έστελνε μαζικά τους ανθρώπους να τουρκέψουν. Με αποτέλεσμα οι επαναστάσεις στην Κρήτη να είναι συγκρούσεις μεταξύ ανθρώπων που στις φλέβες τους έρεε το ίδιο αίμα, δεν ήταν όμως πια αδελφοί κι ας μιλούσαν την ίδια γλώσσα.

Είναι αυτοί που έπαιρναν χαρτί από τα Ευαγγέλια και μολύβι από τις καμπάνες για να φτιάξουν φουσέκια, που έπαιρναν τα όπλα από τον εχθρό με μάχη, κι όχι με λεφτά από επιδοτήσεις και ήξεραν πολύ καλά που τα έστρεφαν. Είναι αυτοί που δε σταμάτησαν ποτέ να πολεμούν, ακόμα κι όταν όλα τους απογοήτευαν, που μπόρεσαν στην αρχή να αναστρέψουν το κύμα των εξισλαμισμών, να ελευθερώσουν σιγά την ύπαιθρο, να διώξουν τους Τούρκους από την Κρήτη.

Αυτή η ορμή του «εγκαθείρκτου και αλυσοδέτου τιτάνος», η «αντλούσα ολοένα δυνάμεις από τον σκληρότατον αγώνα της», όπως μας λέει κι ο ιστορικός, μεταλαμπαδεύτηκε στην υπόλοιπη Ελλάδα: Μακεδονία, Ήπειρος, Σάμος, κίνημα του Γουδί, όλα ξεκινούν από την πίστη αυτή και την ψυχή της Κρήτης.

Φίλες και φίλοι, κάθε χρόνο δε σμίγομε εδώ για να κάνουμε μνημόσυνα. Ερχόμαστε να μετρήσουμε την πρεπιά μας με τους παλιούς μας, να τους δείξουμε αν και πόσο αντάξιοί τους στεκόμαστε. Κι αυτοί μας κοιτούν από ψηλά, και μου φαίνεται πως κάθε χρόνο το βλέμμα τους είναι πιο αυστηρό, πως όλο και λιγότερο μας παραδέχονται.

Κάθε χρόνο, ερχόμαστε αντιμέτωποι στη Θυμιανή με το χρέος και τις ευθύνες μας. Αυτές που μέσα στην καθημερινότητα ξεχνούμε. Όμως πριν από 184 χρόνια, εκείνων η καθημερινότητα ήταν αγώνας κι η θυσία, κι αν αυτοί δεν υπήρχαν, εμείς σήμερα δε θα βρισκόμασταν εδώ.

Λόγος που εκφωνήθηκε στα Σφακιά την 29-5-05 από το Μανώλη Εγγλέζο-Δεληγιαννάκη, πρόεδρο της Ένωσης των Απανταχού Σφακιανών, στις εκδηλώσεις για την επέτειο της έναρξης της Επανάστασης του 1821 στην Κρήτη

⁂

ο καημός της ρωμιοσύνης

του Κωστή Μοσκώφ

1. ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΒΛΕΠΟΥΜΕ ΣΕΡΝΕΙ ΜΕΣΑ ΤΟΥ, σε όλες τις διαδοχικές φάσεις του κοινωνικού του μετασχηματισμού, τον «καημό της ρωμιοσύνης»· πάνω σ' αυτόν εξυφαίνει κάθε άλλη αντίληψη που αποκτά της γύρω ζωής· αυτό μένει το διαρκές στοιχείο, το βασικό, στην ιδεολογία του ελλαδικού ανθρώπου – έκφραση του τραγικού, της αντίφασης ανάμεσα στην κοινωνική πράξη και τα όρια που ορθώνει στην εθνική πορεία η αντικειμενική πραγματικότητα. Τις ρίζες του «καημού της ρωμιοσύνης» θα πρέπει έτσι να τις γυρέψουμε στα αργόσυρτα χαρακτηριστικά του υλικού υπόβαθρου της ελληνικής κοινωνίας· εκεί, μέσα στις τάσεις αιώνων, σε ό,τι μονιμώτερα αποδυναμώνει την ελλαδική δομή, σε ό,τι φέρνει αυτή την συχνή εξουδετέρωση της ενέργειας, δίχως πολύ απόηχο μέσα στην ιστορία.

Βασική ιδιότητα αυτής της τάσης είναι η στήριξη της ελλαδικής κοινωνικής δομής στον εξωτερικό χώρο· η ελληνική κοινωνία μένει σταθερά ανοιχτή, δίχως να λειτουργεί, σαν μια οντότητα αυτόνομη, δίχως να παραγάγει από μόνη τις κινητήριες δυνάμεις της ύπαρξής της – οι οικονομικές της διαδικασίες πραγματοποιούνται σε εξάρτηση με χώρους που δεν ελέγχει.

Η ροπή αυτή αναβλύζει από την γεωγραφική διάρθρωση. Το τετμημένο του τοπίου, η αλληλουχία ξηράς και θάλασσας, έχουν οδηγήσει στην εξειδίκευση και την εμπορευματική διαμόρφωση της παραγωγής πρώτα, κατόπιν, σαν επακόλουθο, στο σύνθετο «παροικιακό φαινόμενο». Ο ελληνισμός, πραγματοποιώντας την οικονομική δράση του, διαχέεται έτσι συγχρόνως σε ολόκληρο τον ανατολικό μεσογειακό χώρο· μεταφυτεύει εκεί παντού τις εγγενείς τάσεις του, ανοίγει τον δρόμο στις εμπορευματικές σχέσεις: αυτός θα ρίξει τις πρώτες πετριές στην πατριαρχική και φεουδαλική οικονομία, από την Ιωνία ως την Αίγυπτο των Ελλήνων «πρωτοκλασσάτων» και του Μωχάμετ Άλυ. Αυτός είναι που θα τοποθετήσει κυρίαρχο, δίπλα στον παλιό γαιοκτήμονα και τον δεσπότη, τώρα τον καραβοκύρη και τον μπακάλη, μια τάξη πολυπληθέστερη, φορέα νέων ιδεών, κινητικών, δημιουργό μιας πιο δημοκρατικής ανασυγκρότησης της κοινωνίας.

Η αποδυνάμωση του ελληνισμού μέσα σε μία τέτοια διαδικασία, η συχνή εξουδετέρωση της υλικής και πολιτικής του ενέργειας έρχεται έτσι επακόλουθο αυτής της δομής του συστήματος· αναγκαστικά ο σπόρος της δράσης του καρπίζει συχνά σε ξένο χωράφι. Όμως μια παρόμοια μέσα στην ιστορία πρακτική αφήνει τον Έλληνα κυρίαρχο στον τόπο του — μπορεί ακόμα να διαφεντέψει, να συγκατατεθεί, αν όχι και να διαλέξει την μοίρα του, είναι ακόμα ένας Οδυσσέας που βγαίνει στον πηγαιμό προς την Ιθάκη, με πλήρη την επίγνωση του πρόσφορου ενός τέτοιου ταξειδιού. Ο καϋμός ήδη υπάρχει στις παλιότερες περιόδους της ιστορίας του, αλλά δεν αντικαθρεφτίζει παρά το ιδιότυπο αλισβερίσι του ρωμηού με την ζωή· κερδισμένος βγαίνει, παρά τις πληγές του, αυτός· ακόμα μαθαίνει νωρίς πως δεν πλουτίζει παρά αυτοαναλωνόμενος.

2. Αλλού θα πρέπει να ψάξουμε — στον χώρο της μεσαίας διάρκειας — τα αίτια της αλλοτρίωσης της ελλαδικής συνείδησης που θα επέλθει, τα αίτια της μεταπρατικής παρεκτροπής που χαρακτηρίζει την ιδεολογία της νεώτερης κοινωνίας μας. Γιατί η μεταπρατική παρεκτροπή αντανακλά τις αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί μέσα στον πλατύτερο χώρο της λειτουργίας του ελληνισμού τα νεώτερα χρόνια. Οι εμπορευματικές διαδικασίες θα πάψουν να κατευθύνονται από τον ελληνισμό μέσα στον εθνικό χώρο του όταν, μεμονωμένα έθνη αρχικά, μετά ολόκληρος ο κόσμος της «αναπτυγμένης» Ευρώπης, θα κυριαρχήσει στην παγκόσμια αγορά, όταν αρχίσει να επικρατεί αυτό που περιγράφεται από την Ρόζα Λούξεμπουργκ και τον Ουλιάνωφ, σαν το «ιμπεριαλιστικό φαινόμενο», υπέρτατο στάδιο ανάπτυξης των αστικών παραγωγικών σχέσεων.

Τις απαρχές αυτής της παρεκτροπής ορισμένοι Έλληνες ιστοριογράφοι θα τις τοποθετήσουν στον 11ο ήδη αιώνα, με τα προνόμια που το αδυνατισμένο με την Σελτζουκική κατάκτηση τού εσωτερικού της Μικρασίας Βυζάντιο αναγκάζεται να παραχωρήσει στις Ιταλιώτιδες εμπορικές πόλεις. Το φαινόμενο όμως ακόμα μένει τότε περιφερειακό, δεν αποβαίνει κυριαρχικό παρά μόνο μετά την Οθωμανική παρακμή. Η τομή ανάμεσα στα ελλαδικά εδάφη και στην Δύση — που φέρνει η οθωμανική κατάκτηση τα χρόνια ακριβώς της πολιτιστικής αλλά και οικονομικής Αναγέννησης — θα γεννήσει βέβαια τις βασικές διαφορές ανάμεσα στους δυο χώρους. Η φυγή προς το βουνό, ο εποικισμός του ορεινού χώρου που επακολουθεί την Οθωμανική παρακμή συντελεί στο να πραγματοποιήσει και ο ελληνισμός μια απογείωση οικονομική, ανάλογη με την ευρωπαϊκή. Η καθυστέρηση είναι όμως ήδη τριών αιώνων. Χωρίς δασμολογική προστασία, με αντιμέτωπη την παρασιτική οθωμανική κρατική μηχα-

νή, η απογείωση αυτή δεν θα μπορέσει παρά να επιβραδύνει για λίγες δεκαετίες την μεταπρατική αλλοτρίωση. Γρήγορα, η ευρωπαϊκή οικονομία θα επιβληθεί παντού εξουδετερώνοντας με την πολιτική ή και αμεσώτερα οικονομική της παρουσία τις εστίες της εθνωτικής ανάπτυξης. Ο ελλαδικός άνθρωπος κινείται τώρα σε ιδεολογικά πλαίσια που άλλοι του θέτουν, καθώς όλο και στενώτερα συνδέεται με τον ευρωπαϊκό χώρο, τις κυρίαρχες δυνάμεις του, όλο και εξαρτάται περισσότερο από την αφομοίωση μέσα στην Προστασία. Το Ναυαρίνο επικυρώνει απλώς αυτό το μήνυμα, σφραγίζοντας τις μεταπρατικές συνειδήσεις. Ο ρωμηός δεν ορίζει, δεν διαφεντεύει πια την μοίρα του, η Ιθάκη παύει να υπάρχει — του μένει ο πηγαιμός σαν αυτοσκοπός· αν συμβιβάζεται, το κάνει γιατί τον πιάνει η ναυτία μπρος στο αδιέξοδο, το κάνει για να διασώσει ό,τι από το έθνος πια απομένει...

Ο ελληνισμός μεταβάλλεται σταδιακά από την κατ' εξοχήν εμπορευματική κάστα της Ανατολικής Μεσογείου, από nation-classe, σε πράκτορα της οικονομίας της Ευρώπης. Τότε, μέσα στον 19ο αιώνα, θα συντελεστεί η ουσιαστική άλωση της ελλαδικής ψυχής.

Η ιδεολογική αντίθεση ανάμεσα στον φραγκοφορεμένο φιλελεύθερο μεταπρατικό κόσμο από την μια πλευρά, τις λαϊκιστικές φιλορθόδοξες δυνάμεις του εθνωτικού βιοτεχνικού χώρου από την άλλη, αφού χαρακτηρίσει την πολιτική ζωή της χώρας από τα 1821 ως την Έξωση του Όθωνα, γρήγορα θα χαλαρώσει. Ο τόνος χαμηλώνει στο σημείο που ο ορεινός βιοτεχνικός κόσμος καταστρέφεται και παρακμάζει, σαν αποξενωμένος από το οικονομικό του περιεχόμενο· θα μείνει κατάλληλος μόνο για ποιμενικά ειδύλλια, προπύργιο, μες στην πίκρα του, κάθε αντίδρασης. [...]

7. Ωστόσο, κάτω απ' αυτή την επιφάνεια των πραγμάτων, κινήσεις καινούργιες διαφαίνονται· μέσα από τα σκληρά πλαίσια της καθιερωμένης ιδεολογίας, άλλες καινούργιες ιδεολογικές ροπές εμφανίζονται. Αν, όπως είδαμε, κάποτε αφομοιώνονται και τούτες μες στο σύστημα, όμως η ενυπάρχουσα για την εμφάνιση τους τάση βρίσκεται στην εντελέχεια τής κοινωνικής δομής: δυναμώνουν καθώς πληθαίνει σταδιακά ο καινούργιος κοινωνικός κόσμος που τα γέννησε· διεκδικούν απ' την μεταπρατική σκέψη -με τις ρίζες του εκλεκτικισμού και τις ασάφειες έστω, πού κουβαλούν από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα- μιαν κάποια ιδεολογική αυτονομία.[ ]

Είτε πρόκειται για τους πυρήνες αυτούς της εθνικής αστικής τάξης, είτε για κοινωνικές ομάδες λαϊκώτερες, εργατικές ή υπαλληλικές, τα καινούργια κοινωνικά στρώματα θα βρίσκονται ως ταγοί και στην εθνογενετική πάλη.

Το πρόβλημα της απελευθέρωσης του ακόμα υπόδουλου Ελληνισμού -Μακεδονία, Ήπειρος, Κρήτη, Αρχιπέλαγος, Ιωνία-, το πρόβλημα ακόμα του πολέμου ή της ειρήνης σε μία σπαραζόμενη ήδη Ευρώπη απασχολεί τα χρόνια αυτά πρωταρχικά τις συνειδήσεις. Είδαμε πώς ή στάση των ηγετών του δημοτικισμού ήταν πολύ λίγο συνεπής με την εθνικιστική τους ιδεολογική βάση. «Τα μπλεξαν οι Κρητικοί τα πράματα», ας θυμηθούμε, έγραφε -μ' αφορμή την κήρυξη από τους Κρητικούς της "Ένωσης- στα 1908, ο Α. Πάλλης.

Από τα καινούργια κοινωνικά στρώματα, αντίθετα, και τις πρώτες τους οργανώσεις θα έρθει ή πρωτοβουλία για μια γρήγορη διευθέτηση του εθνικοα-πελευθερωτικού προβλήματος μέσα στους Βαλκανικούς λαούς και στους λαούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η «Αδελφότητα» του Βόλου θα είναι ιδιαίτερα δραστήρια στον τομέα αυτόν, αλλά πρωτοβουλίες θα αναλάβει, ωθούμενος από τα νεώτερα μέλη του «Σοσιαλιστικού Κόμματος» και ο Πλάτων Δρακούλης, με μια σειρά από περιοδείες και επαφές στις βαλκανικές πρωτεύουσες και στην Πόλη.

Από το πεδίο τέτοιων μαχών κανείς δεν αποκλείεται· φωτεινές μορφές του μεταπρατικού κόσμου θα ενδώσουν στις νέες ιδεολογικές τάσεις, Έστω από μια παροδική όξυνση του ουμανιστικού πάθους τους, με κάποια επιφύλαξη έστω. Ό Κωστής Παλαμάς, ο Ίων Δραγούμης, ο Κώστας Χατζόπουλος, ο Νίκος Καζαντζάκης, ο Σικελιανός — από τους πνευματικούς ταγούς — εκατοντάδες άλλοι από τους ελάσσονες, θα μπουν τα χρόνια αυτά στο μεγάλο πανηγύρι, για να γυρίσουν γρήγορα όμως πάλι πίσω, στον φιλελευθερισμό ή στον «εθνικιστικό» υπαρξισμό τους.

Έτσι, δειλά ακόμα διαφαίνεται πως η απηύδηση από τον «καυμό της ρωμιοσύνης», δεν έχει στερέψει το μεράκι του γένους για ένα διαφορετικό αύριο· αν έχει αισθανθεί μια κόπωση, ξέρει ωστόσο, του το υπενθυμίζει η μακραίωνη μνήμη της ιστορίας του, πως κάποτε μια καινούργια της έξαρση θάρ-θει· σ' αυτήν αποβλέπει με το καθημερινό του είδαμε, «φτου, κι' απ' την αρχή».

Έχοντας δρασκελίσει το κατώφλι της γνώσης, με την οργανική δική τους πρακτική, τα καινούργια κοινωνικά στρώματα θα μάθουν κάποτε, θεϊκά τραγιά αυτά, τι χρειάζεται για να γονιμοποιηθεί ή ιστορία.

Μες στην βραχεία διάρκεια, την ζωή μιας γενιάς, όπου ή πράξη δεν είναι ταυτόχρονη πάντα με την σκέψη, μια συνείδηση της πραγματικότητας από μόνη της δεν επαρκεί βέβαια, για να συντελεστεί μια νέα υλική διεργασία.

Το τραγικό, «ο καϋμός της ρωμιοσύνης», απομένει ακόμα εκκρεμές συστατικό της ελληνικής πραγματικότητας — όσο οι πόθοι του ανθρώπου θα βρίσκονται ανήμποροι να συνταυτιστούν με την ροή των πραγμάτων, όσο η καινούργια κοινωνική συνείδηση, μη έχοντας γίνει ακόμα πράξη καθολική, θα δυσκολεύεται να επιζήσει, ευάλωτη μέσα στην ελλαδική δομή, στο ξέφραγο αυτό μέσα στην ιστορία αμπέλι.

*Απόσπασμα από το βιβλίο του: *«Η Εθνική και Κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα (1830-1909)»*, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 269-271.

ΚΩΣΤΗΣ ΜΟΣΚΩΦ, *Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 1830-1909*, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΡΑΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1972

αναζητώντας όραμα

2.

ΣΤΗΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ ΑΝΑΦΕΡΘΗΚΑΜΕ στις δύο μεγάλες ιστορικές φάσεις του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού μετά το 1922, την εποχή του έθνους-κράτους, μέχρι το 1981-'89, και την εποχή της αποδόμησής του που βιώνουμε μέχρι σήμερα. Ως προς την πρώτη φάση και εντελώς σχηματικά μπορούμε να διακρίνουμε τρεις χρονικές **στιγμές**. Στην **πρώτη** (1909/22-1940), η γηγενής αστική τάξη προσπαθεί να πραγματοποιήσει μια οικονομική και κοινωνική ολοκλήρωση διαθέτοντας την ιδεολογική, την πολιτική και την οικονομική ηγεμονία. Ακολουθεί μια **δεύτερη** περίοδος, 1940-1949, κατά την οποία το εγχείρημα το αποπειρώνται οι κατώτερες τάξεις και η Αριστερά, και τέλος μια **τρίτη**, 1961-1989, κατά την οποία δοκιμάζουν να πραγματοποιήσουν την εθνική ολοκλήρωση τα μικροαστικά στρώματα.[1] Ενδιάμεσα παρεμβλήθηκαν και οι στρατοκρατικές απόπειρες, όπως εκείνη που δοκίμασε ο Πάγκαλος, ο Μεταξάς και η Χούντα.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν, δοκιμάστηκαν τρεις ή τέσσερις εκδοχές συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους:

• Η μία επιχειρείται με την αστική τάξη, στην ευτυχέστερη έκφρασή της, με τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

• Η δεύτερη είναι η στρατοκρατική-κρατικιστική (π.χ. Μεταξάς, δικτατορίες του '20, του '67 κ.λ.π.)

• Εκείνη της Αριστεράς, που αναπτύσσεται με την ευκαιρία της εθνικής αντίστασης, και είναι μια προσπάθεια να υλοποιηθεί αυτό το εγχείρημα υπό την ηγεμονία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, δηλαδή από μια συμμαχία εργατών-αγροτών και μικροαστικών στρωμάτων.

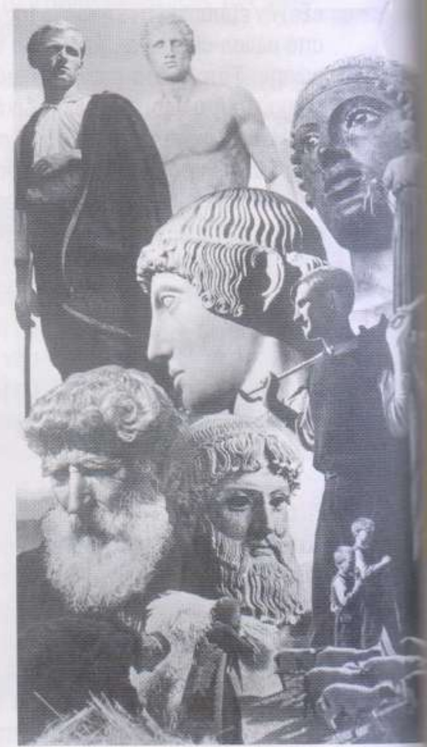
• Και η τελευταία χρονικά, που ηγεμονεύεται κατ' εξοχήν από τα μικροαστικά στρώματα, τα οποία, καταλαμβάνοντας την εξουσία, με το ΠΑΣΟΚ, μεταλλάσσονται κοινωνικά, δημιουργώντας μια νέα κρατικο-γραφειοκρατική νομενκλατούρα, για να συνδεθούν με τα νέα τζάκια μετά το '89 και να εγκαταλείψουν κάθε προσπάθεια αυτόνομης ανάπτυξης.

Από το 1989 και μετά, η προσπάθεια εθνικής ολοκλήρωσης εγκαταλείπεται και ο αποκλειστικός στόχος των κρατικών ελίτ γίνεται όχι πλέον απλώς η ένταξη στην Ε.Ε. αλλά η **απορρόφηση** σε αυτήν, η απομείωση των λειτουργιών και ο «μαρασμός» του έθνους-κράτους με την ενσωμάτωσή του σ' ένα ευρύτερο σύνολο· αυτή η αντίληψη σηματοδοτεί και την αλλαγή πολιτικής στα υπόλοιπα ζητήματα: για παράδειγμα, στις σχέσεις με την Τουρκία η αλλαγή εγκαινιάζεται με το Νταβός του Παπανδρέου το '88, επιβεβαιώνεται με το Μακεδονικό, και στη διακυβέρνηση Σημίτη γίνεται αποδεκτή η ένταξη της Τουρκίας για να φθάσουμε στο Σχέδιο Ανάν και την ομόθυμη αποδοχή του Ευρωπαϊκού Συντάγματος όπου οι δικαιοδοσίες του εθνικού κράτους θα είναι πάρα πολύ μειωμένες. Άρα ζούμε, χωρίς ίσως να το έχουμε συνειδητοποιήσει, ή να το συζητούμε, την εποχή που το ελληνικό έθνος - κράτος έμοιαζε να **ψυχορραγεί** και όσοι αντιστεκόμαστε σε αυτή την εξαφάνιση παλεύαμε κυρίως στο ιδεολογικό-πολιτισμικό πεδίο για να αποφύγουμε τουλάχιστον την εξαφάνιση και του ελληνικού έθνους... Πάντως η έκβαση αυτής της σύγκρουσης δεν έχει κριθεί οριστικά και θα επηρεαστεί και από γενικότερους παράγοντες και εξελίξεις, δηλαδή από το τι θα συμβεί στα ελληνοτουρκικά, στα Βαλκάνια, στην Ευρώπη...

Η ΕΙΚΟΝΑ ΣΕ ΑΥΤΗ ΤΗ ΣΕΛΙΔΑ: NELLY, ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΟΛΛΑΖ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΥΟΡΚΗΣ (1938). ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΑΝΟΥ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ "ΕΛΛΗΝΟΜΟΥΣΕΙΟΝ-ΕΞΙ ΑΙΩΝΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ", ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΙΛΗΤΟΣ

Απόπειρες ολοκλήρωσης

Για να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα, έχει σημασία να επισημάνουμε τα μείζονα ιδεολογικά ρεύματα αυτής της περιόδου καθώς επίσης και τις μεγάλες ιδεολογικές «γενιές» που σφράγισαν το νεότερο ελληνικό κράτος.[2]

Αν πάμε λίγο πιο πίσω από την περίοδο που πραγματευόμαστε, θα δούμε ότι μετά την επανάσταση του '21, και τους Κάλβο, Σολωμό, Παπαρρηγόπουλο κ.ά. εμφανίζεται η πρώτη, σημαντική νεοελληνική **γενιά του 1880** (ορίζουμε τη γενιά από τη στιγμή της εμφάνισής της), του Παλαμά και του Καβάφη, η οποία έχει διακριτά χαρακτηριστικά και η οποία επιχειρεί να οικοδομήσει μια καινούργια αντίληψη για τον νεότερο ελληνισμό. Μια δεύτερη ιδιαίτερα σημαντική είναι εκείνη του 1910 (Καζαντζάκης, Σικελιανός, Σκληρός, Βάρναλης, Γληνός κ.ά.). Καθώς το 1909 αποτελεί μια πολύ μεγάλη τομή, εκείνη την περίοδο εμφανίζεται μια γενιά που προσπαθεί να συνδέσει το ελληνικό κράτος με το ευρύτερο, με το γένος. Πολλοί από τους εκπροσώπους της προέρχονται από τον ευρύτερο ελληνισμό. Δρουν και αναπτύσσονται στο ελληνικό κράτος αλλά ταυτόχρονα και στην Κωνσταντινούπολη που αποτελεί ένα μεγάλο πνευματικό κέντρο μέχρι το 1920. Ακολουθεί η γενιά του '20, η «γενιά της ήττας», με χαρακτηριστικό εκφραστή τον **Καρυωτάκη**, ενώ κομβικής σημασίας είναι ,βέβαια, η **γενιά του '30**.

Η ιδιαιτερότητα της τελευταίας συνίσταται στο ότι, ενώ προέρχεται από τον παλιό ευρύτερο ελληνισμό – πολλοί από τους εκφραστές της έχουν προέλευση εκτός ελλαδικού κράτους– και είναι φορείς ενός ευρύτερου

πνεύματος, ταυτόχρονα προσαρμόζονται στην πραγματικότητα του ελλαδικού κράτους και διατηρούν μεγάλες επαφές με τη Δύση· προσπαθούν να συνθέσουν τον παλιό **ελληνισμό** με την σύγχρονη **Ελλάδα** και τη **Δύση**. Η γενιά του '30 θα επιχειρήσει δηλαδή τη συγκρότηση μιας νεοελληνικής ιδεολογίας σε όλους τους τομείς (ποίηση, φιλοσοφία, ζωγραφική κ.ά.) και επανασυνδέεται με τη λαϊκή παράδοση, ανακαλύπτοντας τον Μακρυγιάννη, το δημοτικό τραγούδι, τον Θεόφιλο... Μέχρι τότε οι παραδόσεις ήταν διχοτομημένες. Από την μια μεριά η **λαϊκή** παράδοση και από την άλλη η **λόγια**. Αυτή η γενιά δοκιμάζει να άρει αυτή τη διχοτόμηση που χαρακτηρίζει τη νεοελληνική κοινωνία και ιστορία. Μια διχοτόμηση τόσο βαθιά στην ελληνική ιστορία που εκφράζεται σε όλες τις φάσεις της: στο ύστερο Βυζάντιο και την Τουρκοκρατία είχαμε τους **λόγιους**, με την αττική τους διάλεκτο, μια γλώσσα αποκομμένη από τον λαό αλλά ταυτόχρονα συνδεδεμένη μ' ένα ένδοξο και παραδειγματικό παρελθόν, και από την άλλη τη **λαϊκή παράδοση**· στη συνέχεια, στην ελληνική Επανάσταση με τους **καλαμαράδες** από τη μια και τους **αγωνιστές** από την άλλη, τον Μαυροκορδάτο και τον Καραϊσκάκη· ακόμα και το 1940-45 έχουμε από τη μια την ηγεσία του ΚΚΕ από την άλλη τον Βελουχιώτη.

Η γενιά του '30 λοιπόν επιχειρεί, τουλάχιστον στο πνευματικό επίπεδο, να ενώσει το σύγχρονο και την παράδοση, να δημιουργήσει αυτό που ο Σεφέρης χαρακτήρισε μια «ελληνική ελληνικότητα». Αυτή η προσπάθεια ολοκλήρωσης του νεοελληνικού κράτους παρατηρείται και στο οικονομικό πεδίο, καθώς αναπτύσσεται στη διάρκεια του μεσοπολέμου η ελληνική βιομηχανία, και ιδιαίτερα μετά την κρίση του '29, ενδοστρεφώς. Όπως μετά την κρίση αναπτύσσεται ο κεϋνσιανισμός στην Αμερική, ο φασισμός με τον Μουσολίνι, που είναι εσωστρεφής από την άποψη της οικονομικής ανάπτυξης, το ίδιο συμβαίνει και στην Ελλάδα. Ιδιαίτερα η περίοδος του 1930-40 είναι περίοδος μεγάλης εσωτερικής οικονομικής ανάπτυξης, ακόμα και στην εποχή του Μεταξά, και δημιουργίας ενός σύγχρονου βιομηχανικού πυρήνα και μάλιστα σε τομείς που θα αποκαλούσαμε βαριά βιομηχανία.

Αυτές οι απόπειρες σκοντάφτουν στο 1940. Συναντούν την εισβολή της Γερμανίας και της Ιταλίας· και εκτροχιάζονται οριστικά με τον εμφύλιο και τον ψυχρό πόλεμο. Και όμως και τότε εμφανίστηκε μια γενιά η οποία δοκίμασε να πάει παραπέρα εκείνο που έκανε η γενιά του '30. Είναι η απόπειρα της **γενιάς της αντίστασης** που επιχειρεί να ολοκληρώσει και πολιτικά και πολιτισμικά τη διαδικασία που άνοιξε η προηγούμενη γενιά. Όμως οι περισσότεροι και οι πιο αγέρωχοι, όπως θα πει τόσο επιγραμματικά ο Κλείτος Κύρου, θα πεθάνουν στον πόλεμο και την αντίσταση, άλλοι θα φύγουν στο εξωτερικό, αυτοί δηλαδή που είχαν και τις μεγαλύτερες οικονομικές δυνατότητες, και τις επαφές, από τον Ξενάκη μέχρι τον Καστοριάδη, τον Παπαϊωάννου μέχρι τον Αξελό κ.ά, ενώ άλλοι θα θαφτούν στις εξορίες και τις φυλακές. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του **Μιχάλη Κατσαρού**, ο οποίος γράφει κάποια έργα του το '48, τα οποία θα γίνουν γνωστά το 1974. Όπως ο Παπαϊωάννου, ο Καστοριάδης και πολλοί άλλοι. Στην μουσική έχουμε τις περιπτώσεις του Χατζηδάκη ή του Θοδωράκη. Στην ποίηση: ο Αναγνωστάκης, ο Κύρου, στην ιστορία: ο Βακαλόπουλος, ο Σβορώνος, ο Ψυρούκης. Ο Ψυρούκης γίνεται γνωστός μετά τη δικτατορία, ή ο Σβορώνος μόλις σήμερα γίνεται γνωστός στο ευρύτερο κοινό. Η μοίρα της γενιάς του '40, που ίσως είχε τις περισσότερες προϋποθέσεις ακριβώς γιατί είχε υπάρξει μια προεργασία, αντανακλά τη μοίρα της νεότερης Ελλάδας. Είναι μια γενιά που δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί. Πρόκειται για μια επανάληψη αυτού που ο Μοσκώφ είχε χαρακτηρίσει «καημό της ρωμιοσύνης»: έχουμε μια τάση ολοκλήρωσης, και ιδεολογικής και πνευματικής, του ελληνισμού και του ελληνικού κράτους η οποία μένει συνεχώς μετέωρη.

Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΗ ΠΕΤΡΟΥΛΑ ΤΟ 1965, ΕΝΑ ΟΡΟΣΗΜΟ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ '60.

Το αδιέξοδο θα διαφανεί μέσα από τη μανιχαϊκή **διχοτόμηση** της νεώτερης ελληνικής ιδεολογίας και των πηγών της ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα του εμφυλίου και του ψυχρού πολέμου. Η **Αριστερά** θα επιμείνει στους **δύο** και μόνο πνεύμονες του νεώτερου ελληνισμού, τη λαϊκή /επαναστατική παράδοση και τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό (και κατ' επέκταση τον μαρξισμό). Η **Δεξιά** θα ταυτιστεί με την αρχαιοελληνική και ορθόδοξη συνιστώσα (τον περιβόητο ελληνοχριστιανικό πολιτισμό) παραθεωρώντας, υποτιμώντας ή και αντιστρατευόμενη τόσο τη λαϊκή/επαναστατική παράδοση όσο και τον διαφωτισμό. Και έτσι εκείνο που πήγαινε να ολοκληρωθεί, η νεοελληνική ιδεολογία, μέσα από την ενσωμάτωση όλων αυτών των στοιχείων σε ένα ενιαίο ιδεολογικό σύστημα, έγινε κομμάτια. Μόνον ορισμένοι εκπρόσωποι της γενιάς του '30, όπως ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Παπανούτσος, ο Τσαρούχης, θα συνεχίσουν να επιμένουν στη συνθετική αντίληψη και θα διατηρούν αναμμένη μια μικρή εστία.

Η γενιά του '60 και η Αριστερά στην εξουσία

Η δεκαετία του 1960 είναι η περίοδος κατά την οποία θα εμφανιστεί μια άλλη γενιά. Τότε, έχουμε ένα πρώτο «ξεπάγωμα» –έχουμε ένα διεθνές κίνημα που αρχίζει από το αντιαποικιακό και φτάνει μέχρι και τις εξεγέρσεις του '68– και διαγράφεται και στην Ελλάδα μια αντίστοιχη ελπιδοφόρα πορεία.

Ωστόσο η εφτάχρονη χούντα θα πάει και πάλι τα πράγματα πίσω επιτείνοντας τη διαίρεση που επισημάναμε, ανάμεσα στην ελληνοχριστιανική και τη διαφωτιστική/λαϊκή συνιστώσα. Έτσι όταν το 1974 θα πέσει η δικτατορία, τα πνευματικά ρεύματα και οι συζητήσεις θα

1. [Πράγματι, η περίοδος από το 1961 μέχρι το '89, με τους δύο Παπανδρέου, αποτελεί μια ενιαία εκδοχή/απόπειρα συγκρότησης του νεοελληνικού έθνους-κράτους υπό την ηγεμονία των κυρίαρχων, αριθμητικά, κοινωνικά και οικονομικά, μικροαστικών και μεσοαστικών στρωμάτων, σε συμμαχία με τα λαϊκά στρώματα, την οποία εξέφρασε αρχικώς η Ένωση Κέντρου και εν συνεχεία το ΠΑΣΟΚ].

2. [Η «γενιά», στο επίπεδο το καλλιτεχνικό, το πνευματικό κ.λπ., συγκεντρώνει ορισμένα ιδιαίτερα κοινά χαρακτηριστικά και οι εκπρόσωποί της μπορούν να ορίσουν μείζονες κατευθύνσεις, ενώ δεν εμφανίζεται σε όλες τις περιόδους. Η τελευταία μεγάλη, διακριτή γενιά είναι εκείνη του '60 και ίσως της μεταπολίτευσης. Από 'κει και πέρα δεν διακρίνουμε κάτι ανάλογο, και αυτό δεν είναι τυχαίο με βάση τη διαδρομή της νεοελληνικής ιστορίας.]

βρίσκονται από ορισμένες πλευρές πολύ πιο πίσω από τις αντίστοιχες της δεκαετίας του '60, γιατί η χώρα είχε να απαντήσει σε ζητήματα τα οποία ξανάβαλε η χούντα, όπως τα ζητήματα δημοκρατίας. Συνέβη δε κάτι ακόμα πολύ χειρότερο: επειδή η χούντα ταύτισε το έθνος με τη στρατοκρατία και με μια εθνική καταστροφή στην Κύπρο, το εθνικό ζήτημα θα απεμπολήθεί, θα θεωρηθεί ως στοιχείο της Δεξιάς. Και ενώ η γενιά του '60 είναι μια γενιά η οποία μεγαλώνει με το Κυπριακό, με το διεθνές αντιαποικιακό κίνημα και με την υποστήριξη των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων, το γεγονός ότι μεσολαβεί η χούντα, η οποία κάνει όλη αυτή την αντιστροφή, έχει ως συνέπεια, όταν η κοινωνία επαναδραστηριοποιείται μετά την πτώση της δικτατορίας, όλα τα στοιχεία της εθνικής ολοκλήρωσης, με τα οποία είχαν ανατραφεί οι προηγούμενες γενιές, να ταυτιστούν με το ελληνοχριστιανικό, το οποίο σηματοδοτούνταν πλέον αρνητικά ακριβώς γιατί είχε ταυτιστεί με τη δικτατορία.

Η γενιά του '60 είχε δοκιμάσει να συνθέσει πάλι, με έναν νέο τρόπο, στοιχεία της ελληνικής παράδοσης και του σύγχρονου κόσμου σε πάρα πολλούς τομείς, όπως π.χ. στη μουσική. Ανακαλύπτεται και πάλι το ρεμπέτικο, ή έχουμε τα νέα ρεύματα από τον Σαββόπουλο, ή τους Θοδωράκη και Χατζιδάκη, που μπορεί να είναι μιας παλαιότερης γενιάς αλλά τότε ουσιαστικά λειτουργούν. Η παλιά Δεξιά και η παλιά Αριστερά απέκλειαν την ελληνική παράδοση στη μουσική. Το ΚΚΕ υποστήριζε ότι το ρεμπέτικο είναι μια εκφυλισμένη μουσική του λούμπεν προλεταριάτου ενώ η Δεξιά είχε το ελαφρολαϊκό τραγούδι, και κάποιες ελαφρές εκδοχές του ρεμπέτικου (π.χ. Χιώτης), άρα υπήρχε ένας αποκλεισμός της παράδοσης που ερχόταν από τους πρόσφυγες και από τη Μικρά Ασία, τους οποίους πολιτιστικά δεν είχε ενσωματώσει η νεοελληνική κοινωνία. Στη δεκαετία του '60 και με τις μετακινήσεις των πληθυσμών που γίνονται καθώς υπάρχει έντονη αστικοποίηση, ολοκληρώνεται και η ενσωμάτωση των προσφύγων. Έως τότε οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονταν από τους Ελλαδίτες συχνά όπως αντιμετωπίζονται σήμερα οι ξένοι μετανάστες.

3. [Και σήμερα, δεκαπέντε χρόνια μετά, φθάσαμε να είναι η Ελλάδα που ζητά την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. έτσι ώστε να λυθεί πια το ζήτημα στο εσωτερικό της Ευρώπης, δηλαδή η Ελλάδα να γίνει δορυφόρος της Τουρκίας, μιας Τουρκίας που θα είναι κομμάτι της Ε.Ε.!]

Η αλλαγή συντελείται στη δεκαετία του '60 και τότε εμφανίζεται και ένα μεγάλο ιδεολογικό ρεύμα σύνθεσης της απώτερης παράδοσης με το σήμερα. Η δε γενιά του '60 υποχρεώνεται να «πάει πιο πίσω» στην ιστορία απ' ό,τι οι προηγούμενες γενιές. Η γενιά του '30 έφερε στο φως το '21 και τη λαϊκή ζωγραφική, τον Παναγιώτη Ζωγράφο, τον Θεόφιλο, τον Μακρυγιάννη κ.ά. Η γενιά του '60 ανατρέχει στο Βυζάντιο. Όσο βαθαίνει η κρίση τόσο οι αναζητήσεις ιστορικά πηγαίνουνε πιο πίσω. Ο Σαββόπουλος και ο Θοδωράκης θα πάρουνε πολλά στοιχεία της βυζαντινής μουσικής και θα κοιτάξουν να συνθέσουν τη νεώτερη ταυτότητά μας με το Βυζάντιο. Στο πνευματικό πεδίο αυτό θα γίνει ακόμα περισσότερο από το λεγόμενο **νεο-ορθόδοξο** ρεύμα, το οποίο εμφανίζεται για πρώτη φορά εκείνη την περίοδο, και ειδικά από τους προερχόμενους από την Αριστερά, που έδωσαν και τον τόνο στην νεο-ορθοδοξία: ο Μοσκώφ, ο Ζουράρις, ο Ράμφος, ο Καλιόρης κ.ά. Η προσπάθεια ενσωμάτωσης με τον λαό και την παράδοσή του φάνηκε όταν το ΚΚΕ εσ., το οποίο ήταν ο φορέας αυτών των αντιλήψεων τότε, θα εισαγάγει την ενασχόληση με τη λαϊκή αρχιτεκτονική, το στυλ «ταγάρι» και την λαϊκή παράδοση ευρύτερα.

Αυτή είναι η τελευταία απόπειρα να συγκροτηθεί μια νεώτερη ελληνική ιδεολογία που να εκφράζει το ελλαδικό κράτος. Στο πολιτικό επίπεδο θα εκφραστεί με την άνοδο στην εξουσία του ΠΑΣΟΚ ενώ στο ιδεολογικό αλλά και εν' μέρει στο πολιτικό επίπεδο το ίδιο θα συμβεί με τους συμμάχους του της παραδοσιακής αριστεράς. Δηλαδή η αριστερά, τριάντα χρόνια μετά τη σύγκρουση του '40, ανεβαίνει στην εξουσία όχι πλέον με τους όρους της δεκαετίας του '40 αλλά με μια ηγεμονία των μικροαστικών στρωμάτων. Το ΠΑΣΟΚ και η ευρύτερη αριστερά επιχειρούν μια απόπειρα εθνικής ολοκλήρωσης (που εκφράζεται μέσα από το σύνθημα «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο», από την αντίσταση στον τουρκικό επεκτατισμό, την ανάγκη αυτόκεντρης ανάπτυξης, τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους, την διάλυση των ιδιωτικών βιομηχανιών και ένταξή τους στον κρατικό τομέα, τον διπλασιασμό του κρατικού τομέα κ.λ.π.). Μια απόπειρα η οποία, όπως το διακρίνουμε καθαρά από το '89 και μετά, αποτυγχάνει παταγωδώς, διότι έρχεται σε αντίθεση με τις δουλείες της ένταξης στην Ε.Ε., που εμφανίστηκε ως ανάγκη για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα με την Τουρκία. Δηλαδή για άλλη μια φορά, η Ελλάδα βρέθηκε στο γνωστό δίλημμα μεταξύ Σκύλλας και Χάρυβδης, μεταξύ Ανατολής και Δύσης, κάνοντας για άλλη μια φορά εκείνη την επιλογή που θεωρεί ότι θα απομακρύνει τον κίνδυνο.[3]

Στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο επρόκειτο όπως τονίσαμε για ένα μικροαστικό σοσιαλιστικό εγχείρημα: Σοσιαλισμός από την μια αλλά και το ιδιωτικό μας πορτοφόλι να παχαίνει από την άλλη. Ο σοσιαλισμός της μεταπολίτευσης κλείνει τον κύκλο του το '89 με το σκάνδαλο **Κοσκωτά** και κατεξοχήν με την κατάρρευση του **υπαρκτού** σοσιαλισμού. Από το 1989 και μετά, η ελίτ, οι πρώην μικροαστοί που έχουν μεταβληθεί σε κρατική νομενκλατούρα, τα νέα τζάκια, οι διανοούμενοι οι οποίοι συγκροτήθηκαν με βάση τα ευρωπαϊκά προγράμματα –και είναι πάρα πολύ σημαντικός ο ρόλος που έπαιξαν στη μετάλλαξη της διανόησης σε ευρωποκεντρική– πρωτοστατούν στη **διάλυση**. Εκείνο το κομμουνιστικό κόμμα που παλιά ήθελε να είναι εθνικό και είχε θέσει στο έμβλημά του το σφυροδρέπανο μαζί με την ελληνική σημαία, μέσα σε 25 χρόνια, παρήγαγε τους πολιτικούς και τους διανοούμενους που υποστηρίζουν ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε τελεσίδικα το ελληνικό έθνος.

Εκσυγχρονιστές και «παραδοσιακοί»

Κατά τη διάρκεια λοιπόν της αποσύνθεσης του νεοελληνικού κράτους που αρχίζει από το '89, σταδιακώς συγκροτήθηκαν **δύο στρατόπεδα**: Το **ένα** στρατόπεδο, που το χαρακτηρίσαμε **εκσυγχρονιστικό** και το οποίο κυριαρχούσε μέχρι το 2004, υποστήριζε την ενσωμάτωσή μας στην Ευρώπη (ΟΝΕ, διάλυση των εσωτερικών δομών, Ευρωσύνταγμα, μεταφορά του κέντρου βάρους της πολιτικής εξουσίας από την Αθήνα στις Βρυξέλλες) και εγκατέλειψε κάθε στοιχείο της ταυτότητάς μας, εκτός από την αναφορά στον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, και μάλιστα σε μια εκσυγχρονιστική εκδοχή. Το **δεύτερο** προσπάθησε να αντιταχθεί στον εκσυγχρονισμό με αναφορές στην παράδοση και τα κοινωνικά και πολιτικά κεκτημένα, και ήταν αρκετά **ετερόκλητο**, καθώς άρχιζε από το ΚΚΕ και έφτανε μέχρι την Εκκλησία. Αυτό το στρατόπεδο χαρακτηριζόταν από εμμονή σε στοιχεία της παράδοσης, είτε επρόκειτο για την Εκκλησία, είτε το ΚΚΕ και εμφάνιζε εξ ίσου μια αδυναμία να διαμορφώσει μια συνθετική πρόταση. Η Εκκλησία θα μένει προσκολλημένη αποκλειστικά στην ορθόδοξη συνιστώσα· ένα κομμάτι του παλιού ΠΑΣΟΚ –το οποίο προσπάθησε να αντισταθεί στην κυριαρχία του εκσυγχρονισμού, όπως το ΔΗΚΚΙ με τον Τσοβόλα, ο Στέλιος Παπαθεμελής, ή ο Μιχάλης Χαραλαμπίδης, θα επιχειρούν μία σύνθεση που στηρίζεται λιγότερο ή περισσότερο στο λαϊκό και το ορθόδοξο στοιχείο. Δεν είναι τυχαίο ότι το ΚΚΕ περνά την περίοδο αυτή, μετά τη διάσπαση του «Συνασπισμού», σε πιο παραδοσιοκεντρική λογική, φτάνει μέχρι και τον Στάλιν που είχε απορρίψει και υποκύπτει σε μια λογική δογματικού «φονταμενταλισμού» με μοναδική σχεδόν αναφορά τη λαϊκο-επαναστατική παράδοση.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΑΪΔΙΝΗΣ, *LOVING*, ΑΚΡΥΛΙΚΟ ΣΕ ΧΑΡΤΙ.ΑΘΗΝΑ, ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

Η σύγκρουση ανάμεσα στα δύο μέτωπα εκφραζόταν σε πάρα πολλά θέματα: Πόλεμος στην Γιουγκοσλαβία, Οτσαλάν, ζήτημα ταυτοτήτων, και παρόλο που κάθε φορά το επίκεντρο ήταν διαφορετικό, οι εκσυγχρονιστές διεκήρυτταν ότι «είστε ένα μέτωπο από το ΚΚΕ μέχρι τον Χριστόδουλο».

Μέχρι το 2004 λοιπόν, το εκσυγχρονιστικό στρατόπεδο και η στρατηγική της σταδιακής εξαφάνισης του ελληνικού έθνους-κράτους έμοιαζε να είναι κυρίαρχη. Από το 2004 και μετά μπαίνει σε κρίση, ουσιαστικά με τις εθνικές εκλογές και κυρίως μετά την απόρριψη του Σχεδίου Ανάν. Κι αυτή η κρίση είναι τόσο συνέπεια της ευρύτερης κρίσης της παγκοσμιοποίησης (βλέπε την απόρριψη του ευρωσυντάγματος) όσο και τις αδυναμίας των Ελλήνων εκσυγχρονιστών να υλοποιήσουν το αποδομητικό τους πρόγραμμα [ηττήθηκαν στην Κύπρο, το ευρώ πάει από το κακό στο χειρότερο, η Τουρκία πολύ δύσκολα θα ενταχθεί στην Ε.Ε. ενώ οι συμμαχίες τους υπερέβαιναν την πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας].

Από την άλλη όμως πλευρά και το **αντίπαλο** «αντι-εκσυγχρονιστικό» στρατόπεδο δεν πάει καθόλου καλά, ενδεικτικό του αδιεξόδου της ελληνικής κοινωνίας. Τα υπολείμματα του λαϊκού ΠΑΣΟΚ συνεχίζουν να αποσυντίθενται. Αυτά που συμβαίνουν τελευταία με την Εκκλησία συνιστούν μια κρίση μεγάλης κλίμακας, μετά την οποία τα πράγματα δεν πρόκειται να επανέλθουν στο status quo ante.

Επήλθε το τέλος ενός ορισμένου τύπου αντιπαράθεσης που κυριάρχησε στη δεκαετία του '90 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000. Πλέον το αντί-εκσυγχρονιστικό μέτωπο θα τείνει να εκφραστεί και με άλλες πολιτικές δυνάμεις: θα ξαναδοθεί η σύγκρουση και στο εσωτερικό της Αριστεράς, ενώ από την άλλη εμφανίζεται η ακροδεξιά η οποία θα δυναμώσει και θα επιχειρεί να μεταφέρει τον άξονα των εθνικών προβλημάτων από τα πραγματικά εθνικά ζητήματα και την κρίση η οποία ανοίγεται για τα επόμενα χρόνια με την Τουρκία, στο εσωτερικό ζήτημα της μετανάστευσης.

Ένα πρόταγμα

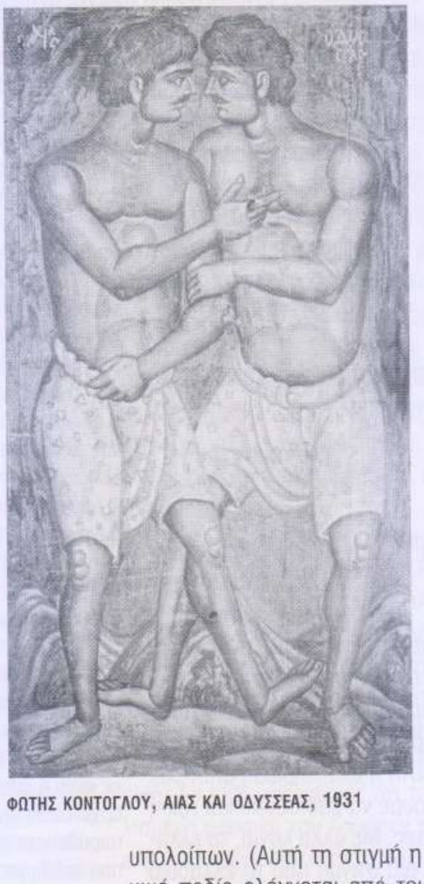
Το ερώτημα διαμορφώνεται ως εξής: Σήμερα, όταν ο ελληνισμός βρίσκεται στο κατώφλι της οριστικής εξαφάνισης, θα υπάρξει μια συνθετική πρόταση η οποία, αναχωνεύοντας το σύνολο των συνιστωσών της ταυτότητάς μας, αρχαιοελληνική, βυζαντινή/ορθόδοξη, λαϊκό-επαναστατική, διαφωτιστική, θα ολοκληρώσει αυτό που μένει ημιτελές εδώ και οκτώ αιώνες; Αυτή η ολοκλήρωση αποτελεί προϋπόθεση για να μπορέσουμε να βαδίσουμε και προς οποιεσδήποτε νέες ταυτότητες. Με άλλα λόγια, το ελληνικό έθνος θα επιβιώσει σε μια στιγμή που το ελλαδικό **έθνος-κράτος** είναι σε κρίση; [4]

Μπορεί λοιπόν να υπάρξει μια οραματική πρόταση στο πολιτικό επίπεδο; Η μόνη πρόταση η οποία είναι εφικτή, και η οποία θα τεθεί τα επόμενα χρόνια, είναι η **ανασυγκρότηση** στις νέες συνθήκες του χώρου στον οποίο κινούνταν το γένος μας παλιά. Οι νέες συνθήκες έχουνε δημιουργήσει χωριστά έθνη. Έγινε εθνογένεση στη Βουλγαρία, στη Σερβία, στη Ρουμανία, στην Αλβανία. Έγιναν αλλαγές που κράτησαν διακόσια χρόνια. Η δημιουργία των εθνών-κρατών στα Βαλκάνια είναι μια αιματηρή ιστορία διακοσίων χρόνων. Μια διαδικασία που συνεχίστηκε με οδυνηρό τρόπο, όπως έγινε στη Γιουγκοσλαβία. Η ανασύνθεση λοιπόν αυτού του χώρου που θα βάλει ως κέντρο τα Βαλκάνια και τη Νοτιανατολική Ευρώπη μπορεί να είναι το μόνο όραμα για την Ελλάδα.

4. [Γι' αυτό είδαμε να εκφράζονται και τόσο οξυμένες αντιπαραθέσεις στα ζητήματα πολιτισμού και κατευθύνσεων. Γιατί στο πεδίο της κρατικής οντότητας, στο πολιτικό πεδίο, πολύ δύσκολα ακόμα μπορεί να υπάρξει μια πειστική μαζική πρόταση, ούτε υπάρχουνε δυνάμεις που θα έβαζαν τέτοια ζητήματα. Γι' αυτό ακόμα οι συγκρούσεις αφορούν π.χ. τη γλώσσα. Είναι πολύ σημαντικό για παράδειγμα ότι ο Κάρολος Παπούλιας ο οποίος έγινε Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπήρξε και πρόεδρος της «Ελληνικής Γλωσσικής Κληρονομιάς», της ένωσης που έχει δημιουργηθεί για το ζήτημα της γλώσσας. Ενώ πηγαίναμε ταχύτατα προς τα greeklish περνώντας μια φάση εκλατινισμού, τίθεται και πάλι το ζήτημα «τι θα γίνει με την γλώσσα» και ενισχύεται εκ νέου η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών. Άλλο παράδειγμα είναι τα βιβλία που εκδίδονται για την ιστορία: μέσα σε 10 χρόνια πολλαπλασιάστηκαν επί έξι. Είναι απόλυτα χαρακτηριστικό προς τα πού κατευθύνεται ο προβληματισμός των ανθρώπων.]

Είναι ευνόητο ότι ένα όραμα δυτικοευρωπαϊκό, τέτοιο που είχαν οι άρχουσες τάξεις και οι σιτιζόμενοι από τα ευρωπαϊκά προγράμματα παρακεντέδες τους, δεν έχει καμία αντιστοιχία με την ελληνική πραγματικότητα, σημαίνει απλώς τη μεταβολή της Ελλάδας σε μια επαρχία ενός ενιαίου χώρου που θα αρχίζει από το Κουρδιστάν και θα φτάνει στην Ιρλανδία ή ακόμη και στην Αμερική (όπως είναι και το σχέδιο των Αμερικανών), στο πλαίσιο της οποίας δεν θα έχουμε καμία υπόσταση. Αναπόφευκτα, με την είσοδο τόσων χωρών στην Ευρώπη, και της Τουρκίας ιδιαίτερα, θα οδηγηθούμε σε ένα μόρφωμα πολλών ταχυτήτων, όπου θα κυριαρχεί η ελευθερία του κεφαλαίου. Το κράτος δεν θα μπορεί να ελέγχει τίποτα. Στα πλαίσια της Ε.Ε. θα κυριαρχήσει ο απόλυτος νεοφιλελευθερισμός.

Απέναντι σ' αυτό, το **μοναδικό** όραμα που μπορεί να έχουν οι Έλληνες, και το οποίο θα μπορεί να εκφράσει μια προοπτική των λαϊκών στρωμάτων, είναι η ανασύνθεση αυτού του ιστορικού χώρου με νέους όρους. Της διαμόρφωσης δηλαδή μιας –ίσως ομοσπονδιακής– δομής βαλκανικών κρατών, κάτι που θα μπορούσε να υλοποιηθεί τα επόμενα 40-50 χρόνια. Μόνο που μπορεί να υλοποιηθεί με δύο μορφές: Η μια είναι η σήμερα κυρίαρχη, η νεο-οθωμανική' δηλαδή, όπως στο παρελθόν η Κωνσταντινούπολη ένωνε τα Βαλκάνια, να τα ξαναενώσει με νεο-οθωμανική σφραγίδα, με βάση τα μεγέθη, την οικονομία, τον πληθυσμό και τον γεωστρατηγικό ρόλο της Τουρκίας, δεδομένου και του κατακερματισμού των υπολοίπων. (Αυτή τη στιγμή η Βουλγαρία π.χ. στο οικονομικό πεδίο ελέγχεται από τους Γερμανούς και από τους Τούρκους και στο πολιτικό από τους Αμερικανούς.) Γίνονται αλλαγές στην περιοχή που οδηγούν σε μια μορφή τέτοιας ενοποίησης. Εμείς, όπως και άλλοι λαοί, δεν επιθυμούμε κάτι τέτοιο καθώς θα θέλαμε τη δημιουργία αυτού του χώρου με όρους πιο ισότιμους. Αυτό σημαίνει ότι οι βαλκανικοί λαοί θα πρέπει να αποτελέσουν έναν διαχωρισμένο πόλο και η Τουρκία έναν δεύτερο. Μόνο αν υπήρχε μια τέτοια δομή στην περιοχή μας, θα μπορούσε να υπάρχει ειρήνη με την Τουρκία. Όχι ειρήνη υποταγής. Ισορροπία δυνάμεων εξασφαλίζεται με δύο πόλους στην περιοχή μας: έναν βαλκανικό και έναν μικρασιατικό. Και οι εξελίξεις στην Ευρώπη, που καθυστερούν ή κάνουν ίσως και ανέφικτη την ένταξη της Τουρκίας, μας προσφέρουν έναν απαραίτητο χρόνο.

ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ, ΑΙΑΣ ΚΑΙ ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 1931

Αυτός ο ιστορικός **ενδιάμεσος χώρος** θα ανασυγκροτηθεί είτε με όρους ηγεμονισμού, από μια μεγάλη δύναμη, είτε με όρους σύγχρονους και **ισότιμους**, που θα είναι προς το συμφέρον όλων, για να υπάρξει ισορροπία στην περιοχή. Ζώντας στις συνθήκες του έθνους-κράτους μας, πρέπει να θέσουμε ένα όραμα βαλκανικής σύνθεσης και να μην μείνουμε αγκιστρωμένοι απλώς στην υπεράσπιση του έθνους-κράτους, όπως έκανε το αντι-εκσυγχρονιστικό στρατόπεδο, το οποίο και γι' αυτό οδηγήθηκε σε κρίση. Είμαστε υπέρ της υπεράσπισης του έθνους-κράτους αλλά όχι για να διατηρηθεί εσαεί αναλλοίωτο, παρά για να γίνει κάτι ευρύτερο μαζί με άλλους. Αυτοί οι άλλοι, για να είναι οργανική αυτή η ενότητα, είναι οι άλλοι των Βαλκανίων και της ευρύτερης περιοχής της Νότιας Μεσογείου. Το ερώτημα είναι αν αυτοί οι λαοί θα κατορθώσουν να υπάρξουν μετά από την τεράστια κρίση των τελευταίων 20 χρόνων (δείτε σε πόσα κράτη κομματιάστηκαν τα Βαλκάνια). Είτε λοιπόν θα ανασυγκροτηθούν, είτε θα γίνουν μικροαποικίες της Δ. Ευρώπης και της Τουρκίας στη συνέχεια.

Κατά συνέπεια, το όραμα της **ολοκλήρωσης**, όπως και σε κάθε ζωντανό οργανισμό, είναι ταυτόχρονα και όραμα μιας **υπέρβασης**. Η ιστορία με την «τηλεσκοπική» επιτάχυνσή της μας έφερε μπροστά σε αυτό το διπλό καθήκον. Να ολοκληρώσουμε την ανολοκλήρωτη ταυτότητά μας για να μπορέσουμε να συναντήσουμε τον άλλο, με τη μία ή την άλλη μορφή.

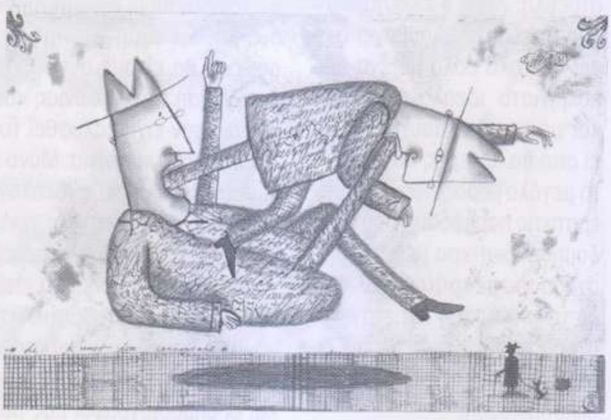
⁂

κράτος-εκκλησία-παγκοσμιοποίηση*

του Γιώργου Καραμπελιά

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ Η ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ υπήρξαν φορείς καθολικών αξιών και ταυτότητας του ελληνισμού σε όλη την βυζαντινή περίοδο, αλλά ακόμα περισσότερο στη διάρκεια της **τουρκοκρατίας**, όταν αυτή επιφορτίζεται με έναν πολιτικο-κοσμικό ρόλο παράλληλα με τον ιδεολογικό της... Ωστόσο στην κοινωνική αλλαγή που ακολούθησε μετά την επιστημονική και τεχνολογική επανάσταση, η οποία αρχίζει τον 18° αιώνα, η εκκλησία έπαψε να είναι το μοναδικό ιδεολογικό κέντρο του χριστιανικού κόσμου ενώ σταδιακώς μεταλλάσσεται και ο ρόλος της ...

Τι συνέβη την ίδια περίοδο στη **Δύση**; Κατασκευάστηκε ένα πολιτικό και κοινωνικό πρότυπο επί τη βάσει της παλιότερης θρησκευτικής ταυτότητας του δυτικού κόσμου. Από τον Αυγουστίνο και τον Ακινάτη η Δύση πέρασε στον Λούθηρο, στον Καρτέσιο, και από εκεί στον Χέγκελ και τον Μαρξ. Στη δυτική παράδοση η **νοησιαρχία**, η οποία αναζητούσε την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού στην λογικο-αποδεικτική επιδεξιότητα του σχολαστικισμού, μετεξελίχθηκε μέσα από τον Καρτέσιο σε μια ιδεολογία της **κυριαρχίας** πάνω στη Φύση και τους ανθρώπους («να γίνει ο άνθρωπος κύριος και κάτοχος της Φύσης»). Ένα **ιεραρχικό** θρησκευτικό μοντέλο, όπως αυτό του καθολικισμού, με τον Πάπα εκπρόσωπο του Θεού επί της γης, μετεξελίχθηκε σε ένα ιεραρχικό ιδεολογικό και κοινωνικό μοντέλο που κυριάρχησε σε όλο τον πλανήτη. Δηλαδή η **εκκοσμίκευση** του δυτικού χριστιανισμού παρήγαγε το πρότυπο της δυτικής κυριαρχίας.

Στην Ελλάδα λόγω της **φραγκοκρατίας** και της **τουρκοκρατίας**, από το 1204 και το 1453, η πορεία συγκρότησης μιας καθολικής και αυτοδύναμης πρότασης πολιτισμού διακόπηκε και ο ελληνικός χώρος δεν παρήγαγε μια αυτόνομη ιδεολογία. Δηλαδή η αντίληψη του **Γρηγόριου του Παλαμά** και του **Νικόλαου Καβάσιλα** ότι η ορθόδοξη πίστη είναι μια προσωπική σχέση, μια εμπειρική αμεσότητα με το θείο, **δεν** μπόρεσε να μετεξελιχθεί σε μια νέα ιδεολογική πρόταση στο κοσμικό πεδίο, διότι ο ελληνικός κόσμος άρχισε να κινείται και πάλι μετά τον 18° αιώνα όταν είχε ήδη χάσει πέντε αιώνες κατά τους οποίους η Δύση γιγαντώθηκε και επέβαλε σε όλο τον πλανήτη την πολιτική και παραγωγικο-τεχνική της κυριαρχία. Το αποτέλεσμα ήταν πως έτσι δημιουργήθηκε και συντηρήθηκε μια βαθύτατη ιδεολογική **διχοτομία** στην ελληνική κοινωνία, όπου το μοντέρνο, το εκκοσμικευμένο είναι δεμένο με το **εισαγόμενο** από τη Δύση, ενώ μόνο η **παράδοση** συνδέεται με την εκκλησία, της οποίας αποτελεί τον θεματοφύλακα. [Χαρακτηριστικό στο επίπεδο των κομμάτων είναι ότι δεν υπήρξε ποτέ αυτό που δοκίμασε ο Ψαρουδάκης, ένα κόμμα εμπνευσμένο από την ορθόδοξη παράδοση.]

Αυτή η αδυναμία της ελληνικής κοινωνίας παρήγαγε αυτό το δίπολο συντήρησης/προόδου, όπου οι εισαγόμενες ιδεολογίες και εμπορεύματα έμοιαζαν να εκπροσωπούν την πρόοδο, ενώ η εκκλησία ταυτιζόταν με τη συντήρηση. Ως προς αυτό αποφασιστικό ρόλο έπαιξε στη σύγχρονη εποχή ο εμφύλιος της δεκαετίας του 1940 και ο ψυχρός πόλεμος, μέχρι το '60, όταν η εκκλησιαστική ιεραρχία ταυτίστηκε με το ένα στρατόπεδο, γεγονός που έτεινε να προσδώσει στην παράδοση **αντιδραστική** διάσταση. Ας θυμηθούμε τι σήμαινε τα παλιότερα χρόνια, στις δεκαετίες του '50 και του '60, η «Ζωή», το κατηχητικό, οι οργανώσεις ως προπύργιο της δεξιάς και του αμερικανικού στρατοπέδου. Και αυτή η λογική θα οδηγηθεί στο απόγειό της με την ταύτιση ιεραρχίας και στρατιωτικής Χούντας. Κατ' αντιπαράθεση δε, το προοδευτικό θα οριστεί ως αντίθεση όχι μόνο με την εκκλησία αλλά και με την παράδοση γενικότερα.

Αυτό αρχίζει να σπάει στη δεκαετία του '60. Δεν είναι τυχαίο πως από τότε ξεκινούν και οι πρώτες δειλές προσπάθειες στο πολιτικό και στο πνευματικό πεδίο να επανοριστεί ο πνευματικός και πολιτικός ρόλος της ορθοδοξίας και να αποσυνδεθεί από τη ψυχροπολεμική Δεξιά. Μετά την δεκαετία του 1970 τα πράγματα επιταχύνονται. Η κατάρρευση της Χούντας αποτέλεσε ένα Βατερλό για την Δεξιά και την συνδεδεμένη μαζί της εκκλησιαστική ιεραρχία, ενώ αντίθετα η Αριστερά και το «προοδευτικό στρατόπεδο» κυριαρχούν σε όλα τα μέτωπα, και με το ΠΑΣΟΚ εγκαινιάζουν και μία μακρά περίοδο ιδεολογικής και πολιτικής ηγεμονίας. Ωστόσο η νίκη μιας μερίδας της Αριστεράς, και ιδιαιτέρως των διανοουμένων της, σήμανε και την ενσωμάτωσή της στο σύστημα και την σταδιακή μετατροπή της σε έναν απόλυτα δυτικοστραφή εκσυγχρονισμό, με αποδοχή της παγκοσμιοποίησης και εγκατάλειψη ακόμα και των κοσμικών λαϊκών παραδόσεων και όχι μόνο της Ορθοδοξίας. Γι' αυτό και ενώ η εκκλησιαστική ιεραρχία βρίσκεται εκτός παιγνιδιού τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, σε μια εποχή καταναλωτισμού και διάλυσης των ιδεολογικών πεποιθήσεων, τείνει να δημιουργηθεί ένα νέο ιδεολογικό **πρόταγμα**: αναδεικνύεται ο ανανεωτικός ρόλος του Αγίου Όρους και της «νεορθοδοξίας» ενώ ένα μέρος της Αριστεράς, με διαφορετικές αφετηρίες, επιχειρεί να συνδέσει τα σύγχρονα ρεύματα αμφισβήτησης με την εγχώρια παράδοση. (ΕΧΟΝ, Νεορθοδοξία, Μοσκώφ, Ζουράρις, Ζιάκας).

Ιδιαίτερα στη δεκαετία του '90, όταν μετά την κατάρρευση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου μοιάζει να κυρι-

αρχεί απόλυτα η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης, εγκαταλείπονται εντελώς οι προοδευτικές και πατριωτικές αναφορές από τα μεγάλα πολιτικά κόμματα, ιδιαίτερα από το ΠΑΣΟΚ, ενώ επιταχύνεται η διαδικασία **διάλυσης** του ελληνικού έθνους-κράτους και της ενσωμάτωσής του σε μια παγκοσμιοποιημένη Ευρώπη. Σε αυτές τις συνθήκες η εκκλησία, τόσο με τις νέες ιδεολογικές της συνιστώσες, αλλά συχνά και τις παλιές αντιδραστικές, επανεμφανίζεται στο προσκήνιο ως ζωτικός φορέας συντήρησης και διαφύλαξης της ιδιοπροσωπίας μας. Στα τέλη της δεκαετίας του '90 αρχές του 2000 η παγκοσμιοποίηση συναντά ως βασικό της αντίπαλο την εκκλησία, και η σύγκρουση παροξύνεται.

Ωστόσο αυτή η σύγκρουση, ενώ εμφανίζεται απαραίτητη, είναι και εξ αντικειμένου στρεβλή. Διότι ο εκκλησιαστικός φορέας αναλαμβάνει οιονεί πολιτικό ρόλο με ένα αδιευκρίνιστο ιδεολογικό στίγμα και με βαρίδια που κουβαλάει από παλιότερες εποχές· με το μεγάλο βάρος της αντιδημοκρατικής παράδοσης που οικοδόμησε ιδιαίτερα μέσα από τη σχέση του με κράτος (παλιότερα το τουρκικό ή το μεταγενέστερα το ελληνικό)· με την διαφθορά από το χρήμα και την εκκοσμίκευση.

Πάντως, μετά τα τελευταία φαινόμενα της κρίσης που πέρασε σαν θύελλα πάνω από την εκκλησία μοιάζει να υποχωρεί η δυνατότητα της ηγεσίας της να παρεμβαίνει στα τρέχοντα πολιτικά και ιδεολογικά ζητήματα, γεγονός που οφείλεται και σε πολύ κακές της επιλογές, όπως οι συμμαχίες με τμήματα των διαπλεκομένων και η χρησιμοποίηση διεφθαρμένων συνεργατών. Επίσης, ενώ η εκκλησία έπρεπε να έχει έναν υπερκομματικό και πνευματικό ρόλο, εντούτοις επέλεξε να αντιπαρατεθεί με την Αριστερά και τους διανοουμένους της. [Ας θυμηθούμε τις αναφορές του Αρχιεπισκόπου στην «δεξιά του Κυρίου», ή στην «μελέτη» του κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, που έτειναν να τον ταυτίσουν με ένα συγκεκριμένο πολιτικό χώρο]. Τέλος, σημαντικότατη είναι η απουσία του λαϊκού παράγοντα από την διοίκηση της εκκλησίας, που θα αποτελούσε και δικλείδα ασφαλείας ενάντια σε φαινόμενα αυταρχισμού και διαφθοράς.

Εκφράσεις αυτής της κρίσης αποτελούν και τα δύο μεγάλα ζητήματα που διαπερνούν σήμερα τον ορθόδοξο και γενικότερα τον ελληνικό χώρο:

Το **πρώτο** είναι μία βαθύτατη σύγχυση γύρω από το ζήτημα της **οικουμενικότητας** της ορθοδοξίας και της σχέσης της με την ελληνικότητα. **Σύγχυση** η οποία, με την ειλικρινή επιδίωξη ή το πρόσχημα της οικουμενικότητας, κινδυνεύει να την μεταβάλει στο ορθόδοξο **ψευδώνυμο** της παγκοσμιοποίησης. Πράγματι, αν μιλούσαμε σε ένα αφηρημένο επίπεδο θρησκευτικών ταυτοτήτων τότε ίσως ορθά θα μπορούσε κανείς να στραφεί ενάντια στον λεγόμενο «εθνοφυλετισμό» και την πιθανή ταύτιση ορθοδοξίας και ελληνικότητας. Ωστόσο, επειδή ζούμε σε έναν συγκεκριμένο κόσμο όπου για την πλειοψηφία των Ελλήνων η ορθοδοξία δεν είναι απλά μια ιδεολογική πεποίθηση ούτε μόνο ένα πρότυπο βίου αλλά διαπλέκεται άμεσα με μια πολιτική πραγματικότητα, ως ανάχωμα της αποδυνάμωσης της εθνικής ταυτότητας, δεν μπορούμε σε καμία περίπτωση να κάνουμε έναν τέτοιο διαχωρισμό. Σε συνθήκες κρίσης των πολιτικών ιδεολογιών η εκκλησία ανεδείχθη σε φορέα της εθνικής ενότητας και ταυτότητας.

Το ίδιο ισχύει και με το **δεύτερο** μεγάλο ζήτημα το χωρισμό εκκλησίας- κράτους. Στη **Γαλλία έγινε** ο χωρισμός γιατί ο εκκλησιαστικός θεσμός ήταν συνδεδεμένος με μια υπερεθνική και ενάντια στα γαλλικά εθνικά συμφέροντα δομή, την παπική καθολική εκκλησία. Σε μας **δεν έγινε** ακριβώς για τους ανάλογους λόγους, γιατί η ορθόδοξη εκκλησία υπήρξε φορέας της εθνικής ταυτότητας. Δεν θα έπρεπε, λένε πολλοί, –και καλοπροαίρετα– να διαχωριστούν αυτοί οι διαφορετικοί θεσμοί, για το καλό και των δύο και την ανάπτυξη της πνευματικότητας της εκκλησίας; Δεν θα είχαμε αντίρρηση αν αυτό διατυπωνόταν ως διεκδίκηση της κοινωνίας και όχι των διαπλεκομένων και κυρίως εάν είχε καλυφθεί το **έλλειμμα** που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία: Μόνο η διαμόρφωση μιας εκκοσμικευμένης **ελληνικής** ιδεολογίας που να έχει ενσωματώσει την θρησκευτική και γενικότερη πολιτισμική ιδιοπροσωπία μας, που θα έχει μεταβάλει την παράδοση σε σύγχρονη πρόταση ζωής, θα επέτρεπε και στην εκκλησία να αποκτήσει μια διαφορετική σχέση με το κράτος. Τότε και μόνο θα μπορούσε να προταχθεί και η οικουμενική διάσταση έναντι της εθνικής. Όσο οι πολιτικοί, οι διανοούμενοι και οι δημοσιογράφοι μας θα είναι ο κ. Σημίτης, ο κ. Λιάκος, ο κ. Δήμου, ο κ. Σωμερίτης, ο κ. Πρετεντέρης, κ.ά. τότε και από την άλλη πλευρά θα διαιωνίζεται και μια εκκλησιαστική ηγεσία, η οποία μπορεί ίσως να υποβαθμίζει την πνευματική διάσταση της ορθοδοξίας, αλλά διασώζει τη σχέση με την παράδοση του ελληνισμού.

Προϋπόθεση λοιπόν για την προβολή της οικουμενικής διάστασης ή ακόμα και για τον χωρισμό εκκλησίας-κράτους είναι η δημιουργία μας αξιόπιστης πνευματικής ιδεολογικής και πολιτικής πρότασης που θα **υπερβαίνει** τον διαχωρισμό σύγχρονο-παραδοσιακό, η οποία επιτέλους θα στηρίζεται στο έδαφος της δικής μας παράδοσης και ιδιοπροσωπίας.

Μόνο όταν θα δημιουργήσουμε, για παράδειγμα, μια σύγχρονη κοινοτιστική πρόταση που θα κατανοεί πως οι σύγχρονες κοινότητες δεν θα είναι κυρίως μοναστικές, ούτε θα έχουν ως αποκλειστικό κέντρο βάρους τους την ενορία, αλλά θα έχουν ενσωματώσει στο σύγχρονο κοινοτισμό τη δική μας θρησκευτική και λαϊκή παράδοση, τότε θα μπορούμε να πούμε πως μπορούμε να πάμε πιο πέρα από την παραδοσιακή ορθόδοξη κοινότητα, για νέες κοινότητες. Γι' αυτό λοιπόν όταν σήμερα καραδοκούν οι ιέρακες της παγκοσμιοποίησης δεν προηγείται σε καμία περίπτωση η **αποδόμηση** των κεκτημένων και των αναχωμάτων που διαθέτουμε, αλλά η **οικοδόμηση** μιας νέας πρότασης. Και αυτό εναπόκειται σε μας.

** Ομιλία σε ομώνυμη εκδήλωση που οργάνωσε η «Χριστιανική» και το «Άρδην» στη Νεάπολη της Θεσσαλονίκης την Κυριακή 29 Μαΐου.*

⁂